

O „mravnosti přírody“ a „temné svítilně“ lidského ducha

(Několik marginálií k esejistickým textům Johna Stuarta Milla)[#]

*Martin Hemelík**

I. Anglický filozof, logik, metodolog, sociolog, ekonom, politik a publicista **John Stuart Mill** (1806–1873) patří k těm osobnostem evropských a světových duchovních dějin, jejichž jména mají v českém vzdělaneckém prostředí již delší dobu přidech čehosi (pouze) encyklopedického, resp. učebnicového. Taková jména sama o sobě jsou poměrně pevně usazena v povědomí studentské a odborné veřejnosti, nicméně díla těchto autorů jsou (pokud vůbec) vydávána velmi sporadicky a čtena jsou spíše obligatorně (a to ještě nikoli v celku, ale zejména v podobě čítankových výňatků a fragmentů) proto, aby byly jaksi doplněny a uceleny základní a povšechné učebnicové či slovníkové informace.

Na rok 2006 připadlo pěkně okrouhlé výročí Millova narození. Uplynutí právě dvou staletí¹ je jistě velice vhodnou příležitostí k tomu, aby bylo jméno tohoto anglického myslitele a zejména jeho dílo připomenuto. Proto by se takové výročí kromě případných oficiálních oslav a připomínek mělo stát také a především popudem k tomu, aby se pozornost těch, kdo stále ještě touží po poznání a porozumění jako takovém, obrátila k jeho textům a myšlenkám v nich obsažených.

Autor následujících řádků se pokusil si pro sebe sama připomenout dvousté výročí narození Johna Stuarta Milla právě takovým způsobem. Přirozeně, že v odborné stati rozměrů odpovídajících jejímu publikačnímu určení nebylo možno zachytit všechno, co v autorově mysli při četbě Millových textů vyvstávalo a jakým způsobem myšlenky v nich obsažené iritovaly jeho myšlení. Vybral proto jen některé (podle svého uvážení snad zajímavé a významné) momenty a předkládá je čtenářské veřejnosti s přáním, aby se případně (pokud to bude možné) staly jakýmsi katalyzátorem dalšího úsilí při znovuobjevování a zvýznamňování výsledků úctyhodné, poctivé a precizní práce lidského ducha, jak ji kdysi ve svých dílech realizoval noblesní anglický myslitel.

II. Po smrti J. S. Milla² se jeho rukopisné pozůstalosti ujala Helen Taylorová, nevlastní filozofova dcera.³ Ještě v roce 1873 vydala Millův vlastní životopis.⁴ V následujícím roce vydala v Londýně další nevelký svazek, v němž byly publikovány tři Millovy eseje

[#] Vypracováno v rámci grantového projektu GA ČR 401/04/1067.

* Martin Hemelík, Katedra filosofie, Vysoká škola ekonomická v Praze. hemelik@vse.cz

1 Těchto 200 let uplynulo konkrétně v květnových dnech roku 2006, neboť John Stuart Mill se narodil jako nejstarší syn anglického ekonoma, historika, filozofa a publicisty Jamese Milla přesně 20. května roku 1806 v Londýně. (Rodina jeho otce ovšem pocházela ze Skotska, přesněji z Northwater Bridge v kraji Anguském.)

2 Filozof zemřel 8. května 1873 během pobytu ve francouzském Avignonu.

3 John Stuart Mill se v roce 1830 setkal s Harriet Taylorovou (1807–1858), oduševnělou ženou, filozofkou, ekonomkou a (dnešními slovy řečeno) feministickou aktivistkou, s níž ho posléze spojila mnohá pouta včetně manželského (v letech 1851–1858). Ještě v tomtéž roce spolu sepsali své první pojednání *On Marriage and Divorce*. H. Taylorová ovšem byla od roku 1826 provdána za J. Taylora a z tohoto manželství se narodily celkem tři děti, poslední z nich byla právě dcera Helen, jež přišla na svět v roce 1831. J. Taylor zemřel v roce 1849. Do té doby žili všichni tři ve zvláštním, cudném „ménage á trois“, což ovšem v konzervativní Anglii vyvolávalo skandalózní odezvy. Blíže viz například internetové stránky http://www.harriet-taylor-mill.de/html/biographische_daten.html.

4 Viz poznámku čís. 1.

obsažené v této pozůstalosti: *Příroda (Nature)*, *Užitečnost náboženství (Utility of Religion)*, a *Teismus (Theism)*.⁵ Editorka sama k nim připojila krátkou úvodní poznámku (*Introductory Notice*). První dvě práce sepsal J. S. Mill někdy mezi lety 1850 až 1858,⁶ třetí pak dokončil nedlouho před svou smrtí mezi lety 1868 až 1870.⁷ Editorka ve své úvodní poznámce upozornila na to, že všechny tři práce nevznikaly v zamýšlené spojitosti a byly sepsány „beze všeho úmyslu, aby tvořily posloupnou řadu...“⁸ Není tedy nijak odůvodněné pohlížet na tyto tři stati jako na „spojité těleso myšlenkové“, a to přesto, že J. S. Mill sám hodlal po dokončení eseje o teismu vydat i esej o přírodě, neboť pokládal svá stanoviska v nich obsažená za související.¹⁰

I když všechny tři eseje spolu netvoří nějaký kompaktní celek a vzájemně se liší různou tematizací některých motivů¹¹, přináší jejich souběžné studium mnohé momenty důležité pro pronikání do světa Millova filozofického myšlení, a to zvláště z posledního desetiletí jeho tvorby. Vzato souhrnně představují jejich texty tematizace řady motivů, jejichž společným jmenovatelem jsou především otázky z religionistické a etické problematiky, které hrály podstatnou roli ve formování Millova vztahu k náboženské ortodoxii.¹² Způsob, kterým je Mill traktoval, se mohou stát vhodným odrazovým můstkem k samostatnému promýšlení téhož a závěry jeho úvah pak mohou představovat výše zmíněnou výtečnou duchovní matérii takového přemýšlení.

- 5 *Nature, the Utility of Religion, Theism*, by J. S. Mill, London, 1874. Originální znění prvních dvou statí bude v této práci citováno dle vydání Mill, J. S.: *Nature and Utility of Religion*, ed. G. Nakhnikian, The Liberal Arts Press, Inc., Indianapolis, New York, Kansas City, 1958 pod zkratkou NUR. Originální znění třetí statí bude citováno dle internetových stránek <http://www.philosophyofreligion.info/> pod zkratkou TH. Jako citační zdroj pro český překlad všech tří statí bude využíváno vydání Mill, J.S.: *Tři eseye o náboženství*, přel. Jos. David-Zvičinský, J. Pelcl, Praha, 1900. (Dále pod zkratkou TEN.)
- 6 Ve stejném období J. S. Mill sepsal ještě další tři eseje – o svobodě, o užitečnosti a o spravedlnosti. Esaj o svobodě vydal samostatně v roce 1859 (Mill, J. S.: *On Liberty*, London, 1859, český překlad viz Mill, J. S.: *O svobodě*, přel. H. Kosterka a V. Petrželka, Praha, 1891.), eseje o užitečnosti a spravedlnosti vtělil do svého spisu o utilitarismu (viz Mill, J. S.: *Utilitarianism*, London, 1863).
- 7 Esaj o teismu tak představuje Millovo poslední významné a v podstatě dokončené dílo, byť, jak upozornila H. Taylorová (viz TEN, str. 7.), nestačil již provést jeho důkladnou revizi, kterou jeho práce většinou procházely.
- 8 TEN, str. 5.
- 9 Tamtéž.
- 10 Viz TEN, str. 6.
- 11 Editorka vysvětlila eventuální odlišnosti mezi jednotlivými esey především tím, že filozof neměl dostatek času k provedení pečlivé ediční přípravy. Případně to mohlo podle jejího názoru být způsobeno zaujetím širšího hlediska a přibráním většího počtu zřetelů. (Viz TEN, str. 6.) Jiným způsobem pojednal o některých důležitých rozdílech v Millových stanoviscích již před mnoha desítkami let L. Stephen ve své objemné a doposud ceněné práci *The English Utilitarian*. Viz Stephen, L.: *The English Utilitarian*, vol. 3. (Bude cit. dle internetových stránek <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/mill/stephen6.txt>, str. 24 a násl.)
- 12 H. Taylorová i v tomto případě vysvětlila případné rozdíly oním poukazem na to, že J. S. Mill nepřipravoval text posledního eseje k vydání. V předchozí poznámce uvedeném díle Leslie Stephens se ovšem poukazuje na to, že v prvních dvou esejích byl J. S. Mill vůči náboženské ortodoxii podstatně méně smířlivější než v esey o teismu. (Viz cit.intern. stránky, str. 24.) Z tohoto hlediska by mohlo se zdát, že uchopení a promýšlení celku všech tří esejů umožňuje lépe pochopit určité myšlenkové posuny, ke kterým docházelo ve filozofických postojích J. S. Milla v závěru jeho života. V poslední době se podobnými otázkami zabýval rovněž P. Steinberg a dospěl k závěru (který je dobře podložen i pasážemi z vlastního Millova životopisu, v nichž pojednává o svých pokusech překonat filozofická stanoviska předcházejících dob – viz VŽ, str. 165 a násl.), že všechna díla, která J. S. Mill sepsal po roce 1850, vyjadřují určité posuny v jeho stanoviscích a leckdy dokumentují také jeho rozhodnutí s myšlenkovými vlivy předchozích období (zejména se jednalo o koncepci jeho otce Jamese Milla (1773–1836) a Jeremy Benthamu (1748–1832)). Tyto posuny se manifestují v Millově příklonu ke koncepci „náboženství humanity“ (Religion of Humanity), jež byla inspirována idejemi francouzského pozitivisty a sociologa Augusta Comtea (1798–1857). Lze to prokazovat a dokumentovat jak v uvedených třech esejích, tak i v dalších spisech: *Utilitarianism, Auguste Comte and Positivism, The Subjection of Women*. Viz Steinberg, P.: *Past, Present, and Futurity (Mill's Religion of Humanity as Critical Method)*, cit. dle internetových stránek http://www4.rcf.bnl.gov/~steinberg_mill.doc, str. 4. a násl. Ještě se k tomuto tématu vrátíme v dalších částech naší stati.

Autora těchto řádek zvláště zaujala jedna pozoruhodná formulace anglického myslitele ze závěrečné eseje věnované teismu. Tematizace tohoto poněkud vyostřeného stanoviska ho vedla k tomu, aby se pokusil blíže pouvažovat o myšlenkové produktivitě některých Millových analýz problému přírody (přirozenosti), jež jsou obsaženy a rozvedeny v prvním ze tří esejů. K lepšímu posouzení celé věci pak také samozřejmě zohlednil některé další momenty a konstitutivní prvky Millova pojetí lidské přirozenosti, jimiž se zabýval v jiných svých spisech. Tato volba nebyla výsledkem pouze nahodilého souběhu okolností či nezáměrného výběru bez širších souvislostí. Adekvátní uchopení problému „přírody, přirozenosti, přirozenosti“, a to zvláště ve vztahu k čemukoli lidskému,¹³ je stále (tak jak tomu bylo i v předchozí dlouhé filozofické tradici) jedním z nejzávažnějších témat lidského přemýšlení o světě a člověku samém v něm. V současné době stejně jako (a nebo, jak se všeobecně ukazuje, ještě daleko více než) v minulosti vystupují před člověkem (lidstvem) otázky po vztahu přirozeného a nepřirozeného, přírodního a umělého, s enormní naléhavostí a pokusy o odpovědi jsou stále spíše temné a nejasné. Kroky, které by měly vést k řešení problémů s tím souvisejících, jsou doposud ještě příliš váhavé a plné tápání. To vše je násobeno a komplikováno vznikem a rozvojem zcela nových fenoménů v oblastech bezprostředně se týkajících lidské přirozenosti. K uvědomění si tohoto stavu věcí není třeba příliš obsáhlých úvah. Stačí poukázat na to, že jsme v současnosti svědky některých nebývalých a fascinujících (v kladném i záporném smyslu) událostí ve sféře lidského poznání rozevírajících nejen před nynějšími, ale především před následnými generacemi příslušníků lidského rodu naprosto netušené možnosti. Člověk během přelomu XX. a XXI. století nevytváří umělý (ne-přirozený) svět jen pomocí šikovného (a hegelovsky řečeno) listivého zprostředkování vzájemného působení přírodních sil, nýbrž je schopen zasahovat do stále hlubších vrstev reality, ovlivňovat a proměňovat bytostnou konstituci jsooucích věcí živých i neživých (včetně sebe sama) a vlastně tak neustále narušovat hranici mezi umělým a přirozeným ve prospěch umělého. To vše se děje velmi rychle a ve stále rostoucím tempu, takže se povětšinou dostává času na jen elementární reflexe celého procesu a vše se v důsledku toho stává ještě méně jasným a pramálo pochopeným či uchopeným.

III. Vzhledem k jeho celkovému zaměření v závěrečném období života se nelze pozastavovat nad tím, že se v posledním ze tří esejů psaném v tomto období J. S. Mill mimo jiné pokusil prozkoumat bližším způsobem otázku, jaké místo náleží náboženským vědám v kontextu vědecké racionality jako takové. V úvodní charakteristice teismu dospěl však k přece jen trochu překvapivému závěru,¹⁴ že není nic, „co by poráželo domněnku, že Příroda

13 Tím se má na mysli především problém „přírodního v člověku“, tj. problém tzv. lidské přirozenosti a vztahu člověka k ní. Nicméně je to rovněž problém spojený s tematizací vztahu člověka k přírodě, přirozenosti v jejích (pokud je to možno vůbec říci) mimo-lidských či ne-lidských podobách.

14 Závěr může vynít překvapivě proto, že ve svém životopise píše Mill o tom, že čehosi jako náboženské víry se nemusel zbavovat, protože ji nikdy neměl. (VŽ, str. 37) Byl to důsledek otcovské výchovy, neboť James Mill odmítal náboženství i s jeho „smyšlenými výtečnostmi“ (fictitious excellencies). (VŽ, str. 35) Vedly ho k tomu důvody především etické. (Na druhé straně však ani James Mill nehlásal své názory příliš veřejně, neboť tehdejší veřejné mínění bylo proti ateismu ostře zaměřeno. /Viz Steinberg, P.: cit.dílo, str. 2./ A navíc vyhraněný, dogmatický ateismus považoval za absurdní.) Překvapivost závěru však evidentně slábne, vezmeme-li v úvahu, že právě v posledním desetiletí svého života uvažoval J. S. Mill o náboženství a náboženské víře mnohdy v pozitivním smyslu. Důvodem bylo jeho soustředění se na otázky společenské reformy, v níž měl **určitý** typ náboženství hrát svou roli. Inspirací pro anglického filozofa bylo, jak už jsme zmínili (viz poznámku čís. 12), promýšlení a korekce konceptu „náboženství humanity“ francouzského filozofa a sociologa A. Comtea. Aby nedošlo k nějakému zmatení, je nutno zdůraznit, že v jedné věci se Millovo stanovisko nijak nezměnilo: odmítal i nadále základní myšlenku o neudržitelnosti účinné mravní autority nad společností bez pomoci náboženské víry. V tomto směru dokonce považoval definitivní zavržení této myšlenky v Comteově sociální filozofii za její nejcennější (a jediný) přínos. (Viz VŽ, str. 164.) V úvahách o pozitivním významu „náboženství humanity“ nelze nikdy pustit ze zřetele cenu svobody a individuality lidských jedinců. (Viz VŽ, str. 165.) Pozornost proto mohla být zaměřena pouze k **určitěmu** druhu či typu religiozity. Rozhodujícím dokladem tohoto posunu je (kromě jiných textů) Millův esej *Užitečnost náboženství* (*Utility of Religion*). V závěru tohoto textu Mill píše o tom, jakým způsobem lze formulovat

stvořena a ovládána je svrchovanou vůlí;...¹⁵ Takové konstatování v zásadě nelze vyložit jinak než jako přitakání teisticky orientovanému výkladu přírodních dějů. Podle Millova názoru je toto přitakání vynuceno určitým pojetím přírody: „Vycházíme-li tedy od přírody z vědeckého hlediska jakožto od jednoho spojitého systému nebo jednotného celku, jednotného ne jako tkanina složená z oddělených nití v trpném sousedění vzájemném, leč spíše jako lidská nebo zvířecí postava, přístroj udržovaný v chodu věčnou činností a protičinností ve všech svých částech: – pak musí býti uznáno, že otázka, k níž Theismus je odpovědí, jest při nejmenším velmi přirozená a vyplývá ze zřejmé potřeby ducha lidského.“¹⁶ Je nicméně třeba rozlišit dvě pojetí takto teisticky orientované koncepce, z nichž jedno je v souladu s výsledky vědeckých aktivit a druhé nikoli. „Předně tedy: jest jeden pojem Theismu, jenž souhlasí, druhý pak, jenž naprosto nesouhlasí s nejobyčejnějšími pravdami, se kterými nás vědecký výzpyt seznámil. Pojem, jenž souhlasí, je představa Boha, ovládajícího svět činy proměnné vůle. Pojem, který souhlasí, jest představa Boha, ovládajícího svět neproměnlivými zákony.“¹⁷ S tím se ovšem Mill nespokojil, protože ho jako přesvědčeného stoupence rozvoje lidského poznání jakožto přesné a přísné vědy zajímalo, zda-li a jak může být takový koncept také dokázán.¹⁸ Proto se obšírně zabýval otázkou „dokladů teismu“.¹⁹

Vcelku tradičním způsobem rozlišil doklady na aposteriorní a apriorní s tím, že (s určitou mírou benevolence) za vědecké co do jejich základní povahy lze považovat pouze doklady či svědectví aposteriorní, kdežto apriorní označil za nevědecké, resp. vědou zavržené.²⁰ (Je to určeno tím, že pro Milla musí mít takový doklad či svědectví povahu důkazu a „vědecký důkaz je ten, který usuzuje z fakt a období lidské zkušenosti, jako to činí geolog, když odvozuje minulé stavy naší zemské koule, nebo pozorovatel hvězd, činí-li závěry vzhledem k fyzickému složení nebeských těles.“²¹) Zároveň ovšem upozornil na to, že leckteré apriorní doklady jsou ve skutečnosti maskovanými výkazy a svědectvími aposteriorními.²² Konkrétně vzato jediným pozornost a respekt vyvolávajícím dokladem aposteriorním je svědectví opřené o „důkaz ze záměru v přírodě“ (The Argument from

„víru v nadpřirozené“ neodporující rozumu ani mravnímu citu.: „Není pochyby, že jest možno (a jsou toho mnohé příklady) uctívati s nehlubší oddaností to či ono Božstvo, buď Božstvo Přírody nebo Evangelia, beze všeliké poruchy mravních názorů... To však lze toliko upoutáním pozornosti výlučně na to, co je krásné a blahoplné ve předpisech i duchu Evangelia a řízení Přírody – a stavěním všeho, co je opakem, tak zúplna stranou, jakoby toho nebylo.“ (TEN, str. 99.) Takový přístup však vede nutně buď k převrácení rozumu nebo svědomí, a proto „jedna jediná forma víry v nadpřirozené – jedna jediná theorie ohledně původu a vlády všehomíra – stojí cele prosta jak rozumového odporu, tak mravního překrucování. Je to ta, kteráž vzdávši se neodvolatelně představy všemocného stvořitele, hledí na Přírodu a Život ne jako veskrze na výraz mravního charakteru a záměru Božstva, ale jako na výsledek zápasu mezi zamýšlející dobrotou a nepovolnou hmotou.... Ctnostná lidská bytost běže na se v této theorii povznesený charakter spolupracovníka Nejvyššího, spolubojovníka ve velikém zápase...“ (TEN, str. 99–100.) Ostatně je třeba upozornit na to, že v současné době se vedou obsáhlé diskuse o významu těchto posunů v Millově vztahu k religiozní problematice. Ukazuje se, že reflexe podobných témat a problémů má svůj význam pro posouzení vývoje liberálních teorií v jejich klasické podobě. Takové diskuse se kupříkladu vedou o knize Lindy C. Raederové *John Stuart Mill and the Religion of Humanity*, Columbia, University of Missouri Press, 2002. Viz blíže internetové stránky <http://www.nhinet.org/> či *American Journals of Economics and Sociology*, April 2005.

15 TEN, str. 115.

16 TEN, str. 113.

17 TEN, str. 114.

18 To totiž odpovídá základní Millově orientaci v pojmání lidského poznání, resp. toho, co lze považovat za plnohodnotné lidské poznání. Jeho základem (a zároveň obecnou teorií) je logika jakožto „věda o důkazu, evidenci.“ Viz Mill, J. S.: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, London, 1919, str. 5.

19 V originálním znění použil Mill obratu „The Evidences of Theism“. (Viz TH, theism3.html, str. 1.) Anglický výraz „the evidence“ lze česky přeložit: doklad, důkaz, svědectví, jistota apod. V citovaném českém překladu je použito obratu „doklady theismu“ (Viz TEN, str. 115).

20 TEN, str. 116.

21 Tamtéž.

22 TEN, str. 117.

Marks of Design in Nature).²³ Doklady opírající se o svědectví „z první příčiny“ (Argument for a First Cause) a „ze všeobecného souhlasu lidstva“ (Argument from the General Consent of Mankind) jsou pouze smíšenými apriorně aposteriorními doklady. Naproti tomu vsutku apriorní je pouze svědectví zakládající se v „důkazu z vědomí“ (Argument from Consciousness), u kterého se krátce zastavíme.

Pro bytostně přesvědčeného empirika a indukcionistu J. S. Milla je tento důkaz typickým příkladem nevědeckého usuzování, neboť „odvozuje zevnější objektivní fakta ze představ nebo přesvědčení ducha našeho.“²⁴ Navíc zároveň vykazuje základní a neodpuštělnou logickou chybu – „hmatatelné petitio principii“ (palpable petitio principii) – v tom smyslu, že „předpoklad, že jistá idea nebo přání, nebo potřeba, i když duchu je přirozená, dokazuje věčnost dotyčného předmětu – čerpá všecku svoji pravděpodobnost z víry, již v našich myslích jsou, že byli jsme stvořeni Bytostí dobrotivou, která by nebyla do nás vstúpila víru bezpodstatnou anebo potřebu, k jejímuž ukojení nám neposkytla prostředků.“²⁵ Nejsou to ovšem pouze tyto nedostatky, kvůli nimž Mill uvedený způsob dokazování zavrhuje. Ještě závažnější a jednoznačně degradující je z jeho stanoviska ta skutečnost, že důkaz z vědomí je prováděn na základě přesvědčení o existenci tzv. pravd rozumu (truths of reason) zcela nezávislých na zkušenosti.²⁶ Podle Millova názoru jsou typickými zastánci tohoto způsobu dokazování představitelé tzv. intuitivní metafyziky (intuitionist metaphysics),²⁷ mezi nimiž primárně zaujímá francouzský racionalista 17. století René Descartes (1596–1650). Především on a posléze i jeho následovníci směřovali k tomu, aby existenci Boha, respektive povědomost o Božství (knowledge of the Deity) odvozovali z „vnitřního světla“ (an inward light)²⁸ lidského rozumu, aby z ní činili na zkušenosti nezávislou pravdu, jakýsi fakt přímého

23 V tomto směru mimo jiné navazuje J. S. Mill na jednoho ze svých slavných předchůdců, skotského filozofa, historika a ekonoma Davida Humea (1711–1776), který rovněž přiznával tomuto dokladu velkou míru přesvědčivosti (srov. Popkin, R. H., Stroll, A.: *Filozofie pro každého*, I. Železný, Praha, 2000, str. 208), ale zároveň ukazoval, že spočívá na velice chabých základech a zpronevřuje se vědeckému vysvětlení pomocí obecných příčinných principů (by more general causes). (Viz Röd, W.: *Novověká filozofie* II, Oikumené, Praha, 2004, str. 439.) J. S. Mill k této otázce doslova uvádí: „Ponechávaje tuto pozoruhodnou úvahu všakému osudu, jaký pro ni snad postup bádání v zásobě má, myslím, že připuštěno býti musí, že dle přítomného stavu našeho vědění skýtají úpravy ve Přírodě velikou převahu pravděpodobnosti ve prospěch stvoření skrze rozum. Rovněž jisto jest, že není to více než pravděpodobnost, a že různé jiné důvody Theologie Přirozené, jež jsme uvažovali, nijak ji síly nepřidávají. Jakýkoli důvod, nehledě na zjevení, máme k víře v Původce Přírody, každý jest odvozen ze zjevu ve všemíru. Jejich pouhá podobnost s díly člověka nebo s tím, co by člověk mohl dělati, kdyby měl touž moc nad hmotami těl organických, jako má nad součástkami hodin – má jakousi cenu jakožto důvod obdoby. Avšak důvod ten je velice posilován pravými induktivními úvahami, jež potvrzují, že jest jakési příčinné spojení mezi počátkem zařízení přírodních a mezi účely, které naplňují; důvod, jenž je ve mnoha případech chabý, ale v jiných a hlavně ve krásných a spletitých složeninách života rostlinného a animalního vykazuje sílu značnou.“ (TEN, str. 140–141.)

24 TEN, str. 116

25 TEN, str. 117.

26 TEN, str. 131.

27 V českém překladu je použit výraz „názorová metafyzika“. Viz TEN, str. 131.

28 Na tomto místě nelze nepřipomenout, že termín „vnitřní světlo“ (an inward light) má nejen v anglické duchovní tradici svůj specifický význam. V evropských rozměrech byla idea „vnitřního světla“ součástí mysticko-náboženských tradic po dlouhá staletí (viz například sektářská a heretická hnutí vrcholného a pozdního středověku). V Anglii se tato idea prosadila v bouřlivých časech revolučních změn 17. století, kdy v tomto království začaly působit desítky a stovky sekt a náboženských hnutí. Důležitou inspirací byl text tzv. *Německé teologie* (*Theologia deutsch*), který již v roce 1628 přeložil do angličtiny J. Everard (tiskem byl vydán v roce 1648). Z něj čerpalí sektáři (F. Freeman, W. Walwyn aj.) a představitelé různých hnutí (levellerů, diggerů aj.) své představy o Ježíši Kristu jako „vnitřním světle“. Stoupenci nových zbožností byli „dětní světla“. (Viz Ransdorf, M.: *Hledali spravedlivější svět I. (Od Luthera po Jeffersona)*, Panok-Knight, Praha, 2000, str. 179 a násl.) Existence „vnitřního světla“ byla také úhelným kamenem náboženské zkušenosti tzv. kvakerů (Bylo to společenství s oficiálním názvem „Společnost přátel“ /Society of Friends/. Označení „kvakeri“ /The Quakers/ pochází z anglického slovesa „to quake“, tj. třásti se. Kvakeri totiž byli přesvědčeni, že „vnitřní světlo“ zaplaví lidskou duši a přinutí ji, aby se třásla. /Viz Zimmer, C.: *Jak se duše stala tělem. (Výzkum mozku mění svět)*. Galén,

postřehu (a fact of direct perception) či faktum vědomí (fact of consciousness).²⁹ Zabývat se tedy nějakou teorií založenou na takových (jaksi zcela nepevných, jakoby „písečných“) základech je pro anglického myslitele ryzím mrháním času. Ostatně v rámci své empirické (induktivní) logiky Mill rozlišil pouze dva typy přípustných pravd: pravdy empirické, dané člověku ve smyslové intuici, což jim zaručuje plnou evidenci; a pravdy úsudkové, k nimž člověk dospívá na základě jiných, původnějších pravd a nejsou proto co do své evidence nepochybně zajištěny. Zaručit jejich platnost je právě úkolem induktivní logiky.³⁰

Aby dodal důrazu svým závěrům, upozornil ještě na jednu obecnou vadu (common infirmity) těchto stanovisek, která je zřejmě ve všeobecném povědomí nejvíce odrazující: žádný ze zastánců těchto teorií nedokáže přesvědčit jiné lidi, aby celý problém viděli stejně. To znamená, že „nahlédnout“ něco takového nepatří do obecné výbavy lidských poznávacích mohutností a tedy je to možné připustit pouze jako obzvláštní dar jednotlivce na způsob daru prorocství.

Z tohoto hlediska je „údajná všeobecná schopnost nahlédnutí“ (supposed universal faculty of intuition), pokud by se oním „nahlédnutím“ (intuition) mínilo něco jiného než výše uvedená „smyslová intuice“, tím, co Mill charakterizuje pomocí následujícího dvojverší:

„Lucerna ducha tajemná a tmavá,
Již nikdo, než nositelé její, nevidává.“³¹

Proto také Mill uzavírá své úvahy následujícím doporučením adresovaným zastáncům tzv. intuitivní metafyziky. Měli by rozhodně zvážit, že je pravděpodobnější, že se ve vztahu k jisté impresi v jejich mysli mýlí spíše oni, než že ostatní si nejsou vědomi samotné existence impresie ve svých myslích.

Z tohoto krátkého seznámení se s Millovým striktním odmítnutím schopnosti lidské mysli ze sebe sama (nezávisle na zkušenosti) nazít jisté pravdy jasně vyplývá, že v podání anglického filozofa se tradiční racionalistická myšlenka „přirozeného světla lidského rozumu“³² stává ryze iluzorní představou. Člověk nemá k dispozici žádnou „svítilnu ducha“, žádnou

Praha, 2006, str. 102.), jejichž společenství bylo v Anglii založeno pod vedením George Foxe v roce 1652. K tomuto „vnitřnímu světlu“ nebylo třeba snášet žádné důkazy o duchovních zážitcích. Bylo zdrojem přímého a stálého kontaktu s Bohem. (Viz například Raková, S.: *Dobrodruzi, puritáni a Indiáni. Angličané v Novém světě*. Nakladatelství Libri, Praha, 1998, str. 238 a násl.)

29 TEN, str. 132.

30 Viz Major, L., Sobotka, M.: *Dějiny filozofie III., Kapitoly z dějin poklasické buržoazní filozofie 19. a počátků 20. století*, SPN, Praha 1982, str. 131–132. Dále v textu upozorníme na to, že přes své přesvědčení o mohutnosti induktivně zaměřeného poznání a svou důvěru v možnosti induktivně logického založení jeho pravdivosti si byl J. S. Mill vědom toho, že touto cestou nelze nikdy dosáhnout absolutní jistoty a nezvratnosti. (Viz pozn. čís. 103.) Ostatně i svou koncepci lidského poznání promýšlel anglický filozof podstatně důkladněji, než by se mohlo na první pohled zdát. Později uvidíme, jak pečlivě zvažoval poměr mezi apriorní a aposteriorní, resp. deduktivní a induktivní složkou lidského poznání.

31 Vlastní překlad. V originálním znění (TH, theism6.html, str. 2):

„The dark lantern of the Spirit

Which none see by but those who bear it.“

V citovaném českém překladu (TEN, str. 132) bylo dvojverší přeloženo následovně:

„Ducha svítilna to matná

Těm jen, kdo si ji nesou, platná.“

32 Tuto myšlenku, jejíž kořeny jsou zřejmě platónské, či novoplatónské, výrazně uplatňovali velcí metafyzici racionalisté 17. století, jakými byli R. Descartes, B. Spinoza a další. U francouzského učenca a filozofa R. Descarta nalezneme například tuto formulaci: „...nic, co mi ukazuje přirozené světlo (jako že z toho, že pochybuji, plyne, že jsem, a podobně), nemůže být nijak pochybné, jelikož nemůže být žádná jiná schopnost, jíž bych důvěřoval tak jako tomuto světlu a jež by mne mohla poučit o tom, že to není pravda;...“ (Descartes, R.: *Meditace o první filosofii. Námitky a autorovy odpovědi*., přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Oikumené, Praha, 2003, str. 39.) U B. Spinozy se můžeme setkat s touto formulací: „My totiž zkoumáme pouze to, co můžeme nejjistějším způsobem postihnout přirozeným rozumem. A stačí to evidentně dokázat, abychom věděli, že Písmo svaté musí učit totéž. Neboť pravda neodporuje pravdě a Písmo svaté nemůže učit žádné hlouposti, které si představují obyčejní lidé. Kdybychom

„lucernu mysli“, jež by prosvítala skutečnost v její pravé povaze. Nezkušenostně založená poznávací mohutnost, pokud bychom tak označili „pravdy rozumu“ (truths of reason), je pouhou „temnou lucernou“ (the dark lantern), která může být nanejvýš individuálním zdrojem poznání s tím, že neskýtá žádnou záruku vyloučení klamných představ a nesprávných vysvětlení. Skutečné světlo, světlo poznání, může zažehnout pouze generalizovaná (a idealizovaná) zkušenost. Takový závěr vsutku odpovídá jednoznačně empirickým a indukcionistickým východiskům, jež byla, zdá se, pro J. S. Milla směrodatná. V tomto směru by pak jeho úvahy byly striktně konzistentní. Nicméně situace je poněkud komplikovanější.

V následujících částech našeho pojednání nás proto bude zajímat, jakým způsobem traktuje anglický představitel pozitivistického empirismu a indukcionismu úlohu a význam lidského rozumu, rozumových poznávacích mohutností v kontextu svých analýz lidské přirozenosti, které podává v prvním ze tří esejů, popřípadě v dalších textech, a jak se to vůbec má s jeho pojetím poznání nezávislého na zkušenosti v kontextu úvah o lidské přirozenosti.

IV. J. S. Mill zaměřil v eseji nazvané *Příroda* (*Nature*) svou pozornost nejprve na naplnění základního předpokladu jakýchkoli dalších zkoumání – totiž na přesné zjištění toho, co se „výrazem příroda/přirozenost“ (term of Nature) míní.³³ Anglický filozof jako myslitel usilující o analytickou přesnost postihuje svými analýzami mnohé důležité okolnosti a významové roviny v užívání výrazu „příroda“. Naším záměrem v této stati však není sledování postupu těchto analýz. Spíše se blíže podíváme na některé závěry, jež z analytické činnosti vyplynuly a jsou důležité ve vztahu k otázkám týkajícím se lidské přirozenosti a determinant lidského jednání.

Jedním z nejdůležitějších závěrů (a z určitého hlediska nahlédnuto dokonce jakýmsi rozhodujícím myšlenkovým poselstvím celého eseje³⁴) je myšlenka, jež v parafrázovaném podání zní takto:

v něm našli něco, co by odporovalo přirozenému světlu rozumu, mohli bychom to odvrhnout stejně tak svobodně, jako odvrhujeme Korán nebo Talmud.“ (Spinoza, B.: *Metafyzické myšlenky*, bilingva, přel. M. Hemelík, Filosofie, Praha, 2000, str. 137.) Pro úplnost je potřebné doplnit, že se naproti tomu v 17. století v anglickém filozofování setkáme také s názory, ze kterých posléze vyrůstají filozofická stanoviska obdobná stanovisku Millovu. Například podle názoru Thomase Hobbesa (1588–1679) „výraz „velké světlo rozumu“ je metaforický, není tedy dokazující. Každý, kdo nemá pochybnosti, dovolává se takového světla a má náklonnost vůle tvrdit to, o čem nepochybuje, a to ne menší než člověk, který má skutečné poznání. To světlo tedy může být příčinou umíněnosti, s kterou někdo zastává a obhajuje nějaký názor, nikoli však příčinou poznání jeho pravdivosti.“ (Viz Hobbesovy námitky R. Descartovi, cit. dle Hobbes, T.: *Výbor z díla*, přel. V. Balík, ed. M. Sobotka, Svoboda, Praha 1988, str. 225.) Kromě toho Hobbes jednoznačně tvrdí, že „rozumově uvažovat je tedy totéž jako počítat a odčítat“ (Viz Hobbes, T.: *O tělese* (*De Corpore*), cit. dle Hobbes, T.: *Výbor z díla*, cit. vyd., str. 36) a rozum není „schopnost bytostného náhledu“ (Viz Röd, W.: cit. dílo, str. 232), resp. „rozum není svíci Boží, ale pouze znak uspořádané mysli.“ (Zimmer, C.: cit. dílo, str. 104.) Nicméně i u tohoto originálního anglického myslitele lze nalézt také náznaky poněkud jiného přístupu, v rámci kterého nemá mít rozum jen schopnost počítat, ale také schopnost chápat struktury skutečnosti. (Röd, W.: cit. dílo, str. 232.)

33 Viz TEN, str. 12 (Je zajímavé, že se zde odvolává na platónskou tradici pojmových a jazykových analýz. Platónskou metodu považuje za nejlepší vzor takového zkoumání. Ostatně skutečnost, že slavný antický filozof bohužel po sobě nezanechal žádný dialog „O přírodě“ (Περὶ φύσεως), věnovaný právě „zkumné analýze“ (searching analysis) pojmu označeného slovem „příroda“, považuje Mill za velkou újmu filozofické tradice a zdá se, že by rád tento nedostatek alespoň částečně a do jisté míry nahradil svou analýzou. /Viz TEN, str. 12 a násl./) Situace v tomto směru nebyla a není nijak jednoduchá. Anglický jazyk (podobně jako jiné jazyky, např. latina) nemá kupříkladu ve své lexikální zásobě výrazové rozlišení dvou významových poloh tohoto výrazu, které český jazyk přesně tematizuje užitím dvou výrazů: **příroda** a **přirozenost**. J. S. Mill tuto nesnáž musel překonávat pečlivým vysvětlováním jednotlivých významových poloh termínu „nature“. (Viz např. TEN, str. 12 a násl.) Český překladatel si vypomáhal právě schopnostmi českého jazyka, překládá termín „nature“ kupříkladu tímto způsobem: „...Příroda (přirozenost).“ (TEN, str. 12.)

34 Je to „poselství“, které J. S. Mill namířil především proti osvícenecké snaze „založit morální řád na řádu přirozeném“ (to ground moral order upon natural order) reprezentované například Jacquesem Turgotem, markýzem de Condorcet, fyziokraty, J. J. Rousseauem aj. Viz Daston, L.: *The Morality of Natural Orders: The Power of Medea*, cit. dle http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/volume24/daston_2002.pdf, str. 373.

Stará etická zásada „Následovat přírodu (přirozenost)“ (Naturam sequi), tj. „Učinit spontánní běh věcí vzorem lidských úmyslných činů.“, nemá pro lidské mravní jednání žádnou relevanci. Dokonce je tomu tak, že pokud je skutečně tímto způsobem pojmána a uplatňována a stává se mravní zásadou (ethical maxim), je zdrojem omylů a iluzí a v konečném důsledku je třeba ji považovat jak za nerozumnou, tak i za nemravnou.

Millovo odmítnutí imperativu „Naturam sequi.“ jakožto morálního principu, který byl v evropské tradici uplatňován a prosazován v té či oné míře už od antických dob, je skutečně velice příkré a radikální. Proto také představuje určitý svorník jeho širokých a různorodých výpadů proti dřívějšímu a i v tehdejší době pěstovanému naturalismu ve filosofii a v etice, pokud byl reprezentován právě onou zásadou „Naturam sequi.“³⁵ Jeden z důvodů tohoto příkrého odmítnutí se nachází právě v závěrech plynoucích z významových analýz výrazu „příroda/přirozenost“. Podle nich totiž v případě uplatnění onoho imperativu jakožto etické zásady nelze nalézt uspokojivou a smysluplnou odpověď na otázku, co vlastně má člověk následovat, s čím má být jeho jednání a chování ve „shodě“ (conformity). Tato neprojasitelná významová vágnost vede ve svých důsledcích k tomu, že se lidé zmateně domnívají, že mají být poslušni zákonů přírody (laws of nature), přičemž není vůbec činěn rozdíl mezi skutečnými zákony přírody – zákon pohybu, zákon gravitace

35 Zde je nutno upozornit na řadu významových poloh termínu „naturalismus“. Pro J. S. Milla byl významově tento termín svázán především s myšlenkou o následování přirozenosti či poslušnosti přirozených (přírodních) zákonů uplatňovanou a prosazovanou v anglickém a francouzském osvícenství. Jednalo se o „naturalism, považující život přirozený za účel mravního jednání. Cílem našim musí býti dle něho prosté následování přirozených pudů, zvyků a náklonností.“ (Soukup, F. A.: *Úvod do etiky*, J. Otto, Praha, 1907, str. 63.) V XVIII. století kupříkladu Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat, markýz de Condorcet (1743–1794) ve svém spise *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha* (*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1795) napsal: „Poznatkům přírodních věd důvěřujeme jedině na základě ideje, že obecné zákony, jimiž se řídí jevy v celém univerzu, jsou nutné a stálé; proč by tedy tento princip neměl platit pro vývoj intelektuálních a morálních schopností člověka stejně jako pro ostatní přírodní procesy?“ (Citováno dle Condorcet, A.: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*, přel. J. Kohout, Academia, Praha, 1968, str. 162.) Abbé Morelly (osobnost, u které není známo ani křestní jméno a dokonce ani životopisná data) zase ve svém spise *Zákoník přírody neboli Pravdivý duch zákonů* (*Code de la nature ou Le véritable esprit de lois*) z roku 1755 prohlásil: „...uvádím zde jako nepopiratelnou zásadu, že v oblasti morálky je příroda jediná, stálá a neměnná, taková, jak jsem ji vylíčil shora; že její zákony se nemění a že tyto zákony vytvářejí všeobecně v oduševnělých bytostech mírumilovné sklony a určují jejich pohyby a že naopak vše, co se vzdaluje od těchto mírných náklonností, je nepřirozené, tj. rozchází se s přírodou.“ (Citováno dle Morelly: *Zákoník přírody*, přel. M. a V. Rauscherovi, SNPL, Praha, 1958, str. 46.) Ve XX. století se zásluhou anglického filozofa a etika G. E. Moorea (1873–1958) propojil naturalismus ve filosofii a etice především s problémem tzv. „naturalistického omylu“ (naturalistic fallacy). „Naturalistický omyl“, resp. „naturalistický chybný závěr“ spočívá v tom, že pojem „dobré“ je pochopen jako definovatelný pojem. „Dobré“ je definováno empiricko-deskriptivními pojmy, tj. pojmy vlastností věcí, jež existují v čase. Proto mezi myslitele, kteří se dopouštěli tohoto omylu, byl Moorem řazen rovněž J. S. Mill. I on totiž dospěl k „naturalistickému chybnému závěru“, že „dobré“ je možné definovat pomocí „užitečného“. (Blíže viz například Anzenbacher, A.: *Úvod do etiky*, Zvon, Praha, 1994, str. 252.) Pro přesnost musí být uvedeno, že stanovisko považující dobro a zlo za součást reálného světa ležícího mimo lidské vědomí je v nejnovějších etických úvahách (tj. na přelomu XX. a XXI. století) označováno jako tzv. morální realismus. Oproti němu je pak kladena pozice tzv. morálního intuicionismu inspirovaného staršími myšlenkami D. Humea a Ch. Darwina. V jeho rámci je rozumu či uvažování přidělena při rozhodování o dobru a zlu jen menší role. Morální rozhodování je daleko více založeno ve skrytém světě emoční intuice. Moderní morální intuicionisté se stejně jako D. Hume kloní k názoru, že za morálním rozhodováním nestojí „řetězec argumentů“ (eine Kette von Argumentationen), nýbrž „bezprostřední pocit a jemné vnitřní vnímání“ (ein unmittelbares Gefühl und ein feiner inner Sinn). (Viz Hume, D.: *Eine Untersuchung über die Principien der Moral*, hrsg. T. G. Masaryk, Wien, 1883, str. 2.) Kromě toho se v současné době významově váže termín naturalismus ještě k dalším oblastem. Často je spojován s ideovými střety v rámci různých vědeckých koncepcí současnosti; například je svázán se spory mezi zastánci a odpůrci evolučních idejí (tj. mezi neodarwinisty a antievolučníisty). Termín naturalismus zde bývá používán k označení filozoficko-metodologického postoje opírajícího se o vysvětlení všech fenoménů s pomocí pojmů „přirozených příčin“ (terms of natural causes). Navíc bývá rozlišeno mezi filozofickým naturalismem, který tvrdí, že všechny existující příčiny jsou přirozené, a metodologickým naturalismem tvrdícím, že přirozenými příčinami jsou všechny takové příčiny, jež jsou vhodné pro to, aby s nimi pracovala věda. Viz Isaak, M.: *A Philosophical Premise of „Naturalism“?*, cit. dle internetových stránek <http://www.talkdesign.org/pags/naturalism.html>, str. 1.

apod. – a zákony lidského jednání, tj. zákony země, národů, mravními zákony atd.³⁶ Mill naléhavě upozorňuje na to, že pokud je chápána příroda (přirozenost) v mravním smyslu, pak je vše určováno reálnou zmateností, nejasností, omyly a iluzemi plynoucími z neujasněnosti a významové neostrosti termínu „příroda/přirozenost“. Flagrantně se to projevuje v tom, že je prostřednictvím takového nekorektního přístupu zcela narušena platnost (resp. vůbec není respektována) základního principu, jehož význam prosazoval skotský filozof David Hume (1711–1776) a je proto tradován v dějinách etiky a filozofie jako tzv. Humeův zákon. Jeho nejjednodušší formulace zní takto: Z toho, co jest (what is it), nelze odvozovat to, co by mělo být (what ought to be).³⁷ Jako odstrašující příklady autorů, kteří se o rozšíření a uplatnění tohoto mylného přístupu zasloužili v době Millovi nepřilíh vzdálené či s jeho životem současné, uvádí anglický myslitel jména Montesquieu a George Combe, přičemž prvému vyčítá zejména naprosté zmatení ve výkladu pojmu zákona, druhému pak totéž, ale ještě s tím dodatkem, že jeho působení se negativně projevilo v masovějším (lidovém) rozšíření podobně mylných a nesprávných názorů.³⁸

Základ všech těchto zmatení a omylů našel Mill už při samotném zkoumání výrazu „příroda“. V zásadě se jedná o to, že toto slovo pojaté mimo okruh mravních zkoumání má dva rozhodující významy: buď označuje jako souborné jméno (a collective name) všechno, co jest,³⁹ a nebo označuje jako souborné jméno tu část toho, co jest, která je a děje se ze sebe, bez lidské vůle a přičinění.⁴⁰ Promítneme-li tyto dva základní významy do eticky

36 Viz TEN, str. 19. J. S. Mill s patřičnou averzí zdůrazňuje, že to byli především právníci a publicisté, kteří zavlekli mezi zákony lidského jednání něco, co mají za vhodné nazývat „Zákon přírody“. (TEN, str. 20.)

37 D. Hume o tomto „zákonu“ píše ve třetí knize (kap. 1.1) svého slavného *Pojednání o lidské přirozenosti* (*Treatise on Human Nature*) z roku 1739. Uvádí zde, že všechny morální systémy jsou založeny na tom, že přecházejí od popisných výroků o Bohu, světě, lidských záležitostech bezprostředně k tvrzením obsahujícím výraz „mělo by být“. Tento krok, ač na první pohled jaksi nepatrný, má ve skutečnosti ohromné důsledky. Obsahují-li tvrzení výraz „mělo by být“, zaujal v nich mluvčí zcela jiný postoj ke skutečnosti, který musí být vysvětlen či ospravedlněn. Podle Humeova soudu je nemyslitelné, aby výroky s výrazem „mělo by být“ byly logicky smysluplně odvozovány z popisných výroků. Přesnější (z hlediska terminologického) znění Humeova zákona má tuto podobu: Žádný hodnotící nebo deontický výrok nemůže být platně odvozen z řady premis, která neobsahuje alespoň jeden hodnotící nebo deontický výrok. (Viz Ricken, F.: *Obecná etika*, přel. D. Petříčková, Oikumené, Praha, 1995, str. 41.)

38 Viz TEN, str. 20. Charles Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu (1689–1755) je autorem spisu *Duch zákonů* (*De l'esprit des lois* 1748), v němž vycházel z velice širokého pojmu zákona, do jehož rozsahu tak spadaly jak přirozené, tak i konvenční zákony. Konvenční (pozitivní) zákony se mají pohybovat v mezích přirozených zákonů a mají respektovat nadpozitivní normu spravedlnosti. (Viz Röd, W.: cit.dílo, str. 211.) Postava Georgea Combea (1788–1858) je pozoruhodnou osobností anglických dějin první poloviny 19. století. Byl sice původním povoláním právník (Writer to the Signet) a solicitor, avšak po setkání s craniologem a frenologem J. G. Spurzheimem (1776–1832) (žákem zakladatele frenologie F. J. Galla (1758–1828)) se stal velkým stoupencem a propagátorem frenologie a založil Edinburgh Phrenological Society. V roce 1824 se seznámil s jedním Spurzheimovým textem (později publikovaným v USA pod názvem *A Sketch of the Natural Laws of Man*, Boston, 1833) inspirovaným spisem francouzského ideologa Constantina François de Volney (1757–1820) *Zákon přírody* (*Loi de Nature* 1793), který ho podnítl k sepsání vlastního pojednání pod názvem *Pojednání o konstituci člověka* (*Essay on the Constitution of Man*, 1828). Tato kniha způsobila v anglické společnosti skandál a vyvolala ostré polemiky a učené spory. Nebyla to přitom práce frenologická (této nauce zde věnoval Combe přímou pozornost), její hlavní náplní byly autorovy úvahy o hierarchicky uspořádaných zákonech – zákonech fyzikálních, organických, intelektuálních a morálních. Je třeba upozornit na to, že J. S. Mill nebyl ve svém kritickém posouzení úplně v právu, protože G. Combe nesměšoval neuváženě deskriptivní zákony přírody a normativní pravidla lidského chování. Předpokládal totiž naopak svobodnou volbu člověka při následování přírodních zákonů: mnohé vlastnosti přírodních věcí a dějů ovlivňují částečně morální a sekulární chování jako „dobro“. (Blíže viz Wyhe, J. van: *Combe's Constitution of Man, and Nineteenth-Century Response*, University of Cambridge 2004, cit. dle internetových stránek http://www.thoemmes.com/science/combe_intro.htm.) Viz také Wyhe, J. van: *The authority of human nature: the Schädellehre of Franz Joseph Gall*, na internetových stránkách http://pages.britishlibrary.net/phrenology/other_texts/2002van_wyhe.html.

39 V rozvinutém podání formuluje Mill toto vymezení takto (TEN, str. 13): „Je tedy Příroda v tomto svém nejprostším významu souborným jménem pro všechna fakta, uskutečněná i možná. Nebo (přesněji vyjádřeno) jménem pro způsob, z častí nám známý a z částí neznámý, jakým všechny věci k místu přicházejí.“

40 TEN, str. 15.

pojímané zásady „Naturam sequi.“, pak ani v jednom případě nedostaneme smysluplný výsledek, jenž by byl v nějakém ohledu skutečně relevantní pro lidské jednání a chování. Pokud bychom mínili výraz příroda jako souborné jméno pro všechno, co jest, pak by mravní zásada „Následovat přírodu.“ sdělovala cosi zcela nadbytečného a bezvýznamného: „.... při tomto významu není potřeba doporučení, by se jednalo podle přírody: jeť to něco, co jeden každý nevyhnutelně činiti musí a to stejně, ať koná dobré či zlé.“⁴¹ Ve druhém případě, kdy výraz příroda označuje to, co je samovolné (tj. mimo-lidské či ne-lidské), eventuálně to, co je spontánním během přírodních dějů, by pak příkaz k jeho následování znamenal nikoli pouhou zbytečnost, ale dokonce nesmyslnost a vnitřní rozpornost: „Kdyby byl přirozený běh věcí dokonale správný a uspokojivý, bylo by všeliké jednání vůbec samovolným se vměšováním, kteréž nemohouc učiniti věci lepšími, rozhodně by je zhoršovalo. Nebo kdyby jednání vůbec mohlo býti ospravedlněno, bylo by to jen tu, kde přímo poslouchá pudů, any by tyto mohly snad býti počítány za část spontánního řádu Přírody. Ale činiti něco z rozmyslu a záměru, bylo by porušením tohoto dokonalého pořádku.“⁴² Celou tuto pasáž uzavírá Mill naléhavě znějící a působivou řečnickou otázkou: „Není-li umělé lepší než přirozené, nač jsou tedy všechna ta umění života?“⁴³ Aby dodal svému závěru J. S. Mill ještě větší váhu, připojil obsáhlé expozice toho, jak je spontánní řád přírodních věcí plný toho, co je nepřipustné, nemravné či dokonce naprosto ne-lidské – je totiž přeplněn záludností, krutostí, bezcitností, nespravedlností atd.⁴⁴ Jak by mohlo být něco takového hodné následování?

Nelze tedy než konstatovat, že v případě obou základních významů výrazu příroda není přípustné přenášet je do mravní roviny prostřednictvím oné tradiční, eticky pojaté zásady „Naturam sequi.“ S ohledem na tyto významy není možné chápat to, co je označeno slovem „příroda“ ve smyslu označení něčeho, co „by mělo být“, co je určeno k následování. Millovo posouzení celé záležitosti je jednoznačné, nicméně přesto se pokusil poodhalit určitou smysluplnost či racionální prvek skrytý v imperativu „Naturam sequi.“ Sled jeho úvah je následující: Vystupuje-li příroda jakožto souborné jméno pro vše, co jest, je člověk

41 TEN, str. 20.

42 TEN, str. 24.

43 TEN, str. 24. Výraz „umění života“ (Arts of Life) má pro J. S. Milla specifický význam ve vztahu ke stanovování účelů a záměrů lidského chování, neboť to, co filozof nazývá „umění“ (art), je právě pro tuto sféru rozhodující. (Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 16.) Ještě se k tomuto motivu vrátíme.

44 „Že vedle velikosti těchto kosmických sil první vlastnost, která nejmocněji uchvacuje každého, kdo neodvrací od ní očí svých, jest jejich dokonalá a absolutní bezohlednost. Jdouť přímo za svým cílem bez ohledu na to, co neb koho zdrtí na cestě.“ „Popeovo „Pomíne snad gravitace, když ty půjdeš okolo?“ může býti správnou důtkou každému, kdyby byl tak zpozdlý, že by očekával u přírody obyčejnou lidskou mravnost. Kdyby však šlo o tu otázku mezi dvěma lidmi místo mezi člověkem a přírodním výjevem, byla by ona vítězná apostrofa brána za řídký kus nestoudnosti.“ „Příroda vráží lidi na kůl, jako kolem je láme, předhazuje k sežrání dravým šelmám, sežehá je k smrti, drtí je kameny jako prvního křesťanského mučenníka, umořuje je hladem, poráží mrazem, otravuje prudkým neb volným jedem svých výparů, i má na sta jiných ohybných smrtí v zásobě.... Všecko toto příroda činí s nejpupnějším pomíjením milosti a spravedlnosti... Tak zachází příroda se životem.“ „Nejbliže ku odnímání života (ba rovno jemu dle jisté veliké autority) jest brání prostředků k živobytí nám nutných; a Příroda činí to rovněž nejrozsáhlejší stupnicí a s nejnečitelnější lhostejností.“ (TEN, str. 30–32) I tento poukaz na „bezohlednost, necitelnost atd.“ přírody lze nalézt u Davida Humea. Ve svém proslaveném pojednání (uveřejněném až posmrtně v roce 1779) *Rozmluvy o náboženství přirozeném* (Dialogues on Natural Religion) skotský filozof napsal: „Ohlédněte se po všemmíru ! Jaký to ohromný nadbytek bytostí, oduševněných a ústrojných, citlivých a čilých ! Divíte se zázračné té rozmanitosti a plodnosti. Ale přihlédněte poněkud blíže k těmto živoucím bytostem, jediným z tvorům hodným povšimnutí. Jak nepřátelsky a zhoubně vede si jeden proti druhému ! Jak nedostatečný jest každý z nich ke vlastnímu svému blahu ! Jak opovržení a nenávisť hodným jeví se diváku ! Celek ten nepodává nám leč představu slepé přírody, těhotné z principu životadárného a sypající z lůna svého napořád a beze vší mateřské péče zmračené a zrůdné své děti..... Právý závěr jest ten, že původní Zdroj všech věcí jest docela lhostejným ke všem těmto principům, a že mu nijak nezáleží více na dobru než na zlu, na teple než na zimě, nebo na sněhu než na vlhku, nebo na lehkém než na těžkém.“ (Hume, D.: *Přirozené dějiny náboženství a Rozmluvy o náboženství přirozeném*, přel. J. Škola, J. Laichter, Praha, 1900, str. 185–186.)

ve svém jednání vždy poslušen zákonů přírody a nemůže se (jsa sám se vším, co k němu náleží, součástí takto označeného celku) z jejich vlivu a působení vymanit. Nicméně vědomě člověk často podle těchto zákonů nejedná a sám sebe nevede, protože jeho jednání a chování není založeno na vědomé znalosti a využívání těchto zákonů. Tato nevědomost a neznalost je pro člověka mnohdy devastující.⁴⁵ Naopak pokud nám jsou známy, pak se sice „nemůžeme vymaniti zákonům přírodním jako celku, avšak můžeme uniknout kterémukoli jednotlivému ze zákonů přírody, jsme-li sto vyhnouti se okolnostem, za nichž působí.“⁴⁶ S odvoláním na vysokou autoritu Francise Bacona⁴⁷ navrhuje Mill přeměnu onoho původně mravního principu „*Naturam sequi*.“ na předpis „*Naturam observare*.“, tj. na předpis studia přírody (a precept to study of nature). Tento předpis doslova zní: „Znáti a na zřeteli míti vlastnosti věcí, s nimiž nám jednati jest, pokud tyto vlastnosti jsou způsobilé podporovati nebo stěžovati jakýs daný záměr.“⁴⁸ Tato transformace nepředstavuje jen jakousi dílčí úpravu, jejíž význam by byl spíše marginální. Naopak sám anglický filozof považuje takto transformovaný předpis za „první zásadu veškerého rozumného jednání“ (the first principle of all intelligent action) či dokonce za samotnou „definici rozumného jednání“ (the definition of intelligent action).⁴⁹ Nicméně je k tomu třeba poznamenat, že vzápětí Mill zdůrazňuje, že onen transformovaný předpis lze považovat pouze za vodítko lidského úsilí poznat a porozumět, za „pravidlo prozíravosti či chytrosti“ (rule of prudence).⁵⁰ Rozhodně „poslušnost ku Přírodě“ či „souhlas s Přírodou“ nelze stavět do pozice zásady etické (ethical maxim) nebo dokonce z něčeho takového činit

45 V této souvislosti není úplně od věci připomenout, že v Millově kritice názorů G. Combea není zohledněno, že to byl právě tento autor, který ve svém pojednání o „konstituci člověka“ upozornil na to, že neznalost přírodních zákonů bývá pro člověka často zdrojem utrpení. Viz Wyhe, J. van: cit. dílo.

46 TEN, str. 21.

47 „Podle zásady Baconovy můžeme poslouchati přírodu takovým způsobem, bychom ji ovládali.“ (TEN, str. 22) Příslušné místo nalezneme v *Prvé knize aforismů* v Baconově spise *Novum Organum*: „Lidské vědění a moc splývají v jedno, neboť neznalost příčiny zabraňuje účinku. Abychom totiž mohli zvítězit nad přírodou, musíme ji být poslušni.“ (Bacon, F.: *Nové organon*, přel. M. Žúna, Svoboda, Praha, 1974, str. 87.)

48 TEN, str. 22.

49 Zde zatím jen na okraj poznamenejme, že onen respekt a úcta, s nimiž Mill hovoří o „rozumném jednání“ (intelligent action) svědčí o tom, že lidský rozum a rozumnost jako princip hrály v jeho úvahách i jinou roli než pouze roli „temné svítilny“. Proto také mohl C. E. M. Joad dospět k závěru, že „Mill byl bytostně racionalistou, pokud slovo „racionalista“ uijeme v jakémsi obecně užívaném významu. Přejal od svého otce (ekonom a filozofa Jamese Milla – M.H.) víru, že lidské bytosti jsou rozumné v tom smyslu, že jsou ochotny přijmout pravdivé názory a argumenty i osvojit si určité sledy správných jednání, pokud jsou jim prezentovány s dostatečnou silou a frekvencí...“ (Joad, C. E. M.: *Guide to the philosophy of morals and politics*, V. Gollancz Ltd., London, 1938, str. 534. /Vlastní překlad./) Na druhé straně je zřejmě pravdivý názor, že „svou celkovou filozofickou orientací navázal J. S. Mill na myšlenky otcovy. Podobně jako on odmítal racionalismus, který – přirozeně neprávem – ztotožnil s prázdnou metafyzickou spekulací...“ (Major, L.; Sobotka, M.: cit. dílo, str. 128.) James Mill byl v tomto směru výrazně ovlivněn lockeovsko-humeovskou tradicí. Mysl je identifikována s proudem vědomí. A vědomí znamená mít sense a ideje. „Proto reflexe není nic jiného než vědomí, reflektovat ideu je to samé, jako ji mít.“ (Mill, J.: *Analysis of the Phenomena of the Human Mind*, vol. II, ed. J. S. Mill, London, 1869, str. 177. /Vlastní překlad./ Blíže k tomu viz například Coplestone, F.: *A History of Philosophy*, vol. VIII, An Image Book, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland, 1958, str. 21 a násled.) Stejně tak například F. A. von Hayek ve svém úvodu k edici korespondence mezi Harriet Taylorovou a J. S. Millem upozorňuje na to, že příklon k určitému typu racionalismu byl u anglického myslitele vyvolán zejména působením H. Taylorové. Odvolává se přitom na slova švédského autora Knuta Hagberga: „Je zřejmé, že to byla tato žena (H. Taylorová – vložil M. H.), kdo z něj učinil radikálního racionalistu.“ (Hayek, F. A. von: *John Stuart Mill and Harriet Taylor. Their Friendship and Subsequent Marriage*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1969, str. 18.) Poměr těchto dvou momentů Millova filozofování nás zajímá a později se jím budeme zabývat. (Viz mimo jiné poznámku č. 105.)

50 Na základě upozornění doc. J. Pavlíka je třeba výše uvedeným způsobem opravit starší překlad, který Millův výraz „rule of prudence“ překládá jako „pravidlo moudrosti“. V kontextu našeho výkladu by totiž mohl takový překlad vyvolávat nežádoucí asociace. Je sice pravdou, že původní latinský výraz „prudentia“ nese také význam „moudrost“, avšak již v latinském jazyce to bylo chápáno jako „moudrost ve smyslu prozíravosti, bystrosti, důvtipu, obezřetosti, chytrosti atd.“ Z latiny převzaté anglické slovo „prudence“ je již jednoznačně nositelem významu „prozíravost, opatrnost, chytrost až vychytralost“. Ostatně J. S. Mill na to sám poukazuje, když charakterizuje ono pravidlo jako „pravidlo prozíravosti či chytrosti, jak přizpůsobovat prostředky účelům, jak uplatnit naše přání a záměry, ať by byly

sankcionovanou sociální normu, tj. zákon. Takové hrubé chyby se dopouštějí ti, kdož hovoří v daných souvislostech dokonce o „právu přírody“ (ius naturae), jež by mělo být hájeno soudy a zesilováno ve svém působení vynucováním a sankcemi.⁵¹ Shrneme-li tuto úvahu, pak předpis nabádající ke studiu přírodních dějů a jejich zákonitostí může být a vskutku je smysluplnou transformací původní zásady následování přírody, nesmí mu však být v žádném případě přisuzován etický rozměr. „Naturam observare.“ jako zásada prozíravosti (prudential maxim) nemůže být nijakým způsobem chápána jako základ pro vytváření etických pravidel správného jednání. V této souvislosti J. S. Mill formuluje poněkud provokativní a otázky vzbuzující myšlenku: „Správné jednání musí znamenati něco více a jiného než prostě rozumné jednání.“⁵²

Než se budeme poněkud obšírněji věnovat tomuto tvrzení, musíme vložit do našeho expoé krátkou vysvětlující vsuvku, jež vytvoří vůči našim dalším úvahám důležitý předpoklad.

V. Při naší dosavadní charakteristice Millových významových analýz výrazu příroda jsme nijak nezohlednili to, zda si anglický filozof všímá také významového aspektu, který se v českém jazyce tematizuje výrazem „přirozenost“. Nyní je vhodná chvíle k tomu, abychom ukázali, že J. S. Mill přirozeně neponechává tuto závažnou okolnost stranou svého zájmu. Spíše naopak je pro něj tím, co se musí nutně ocitnout v ohnisku jeho úvah, protože otázka přirozenosti a v prvé řadě přirozenosti lidské je mimo jiné jednou z hlavních oblastí rozchodu s názory jeho velkého učitele Jeremy Benthamu. Než své analýzy zkoncentroval na výše uvedené dva základní významy výrazu příroda, zabýval se Mill (s odvoláním na platónskou metodu) nejprve otázkou: „Co je míněno „přirozeností“ jistého předmětu?“⁵³ Jako odpověď na ni podává toto vymezení: Přirozenost nějakého předmětu je „patrně ensemble neb souhrn jeho mohutností nebo vlastností; způsoby, jakými účinkuje na jiné věci (čítaje k věcem těm i smysly pozorovatele) a způsoby, jakými jiné věci účinkují na něj...“⁵⁴ Takové vymezení platí obecně pro všechny objekty, pokud však uvažujeme jako předměty rovněž bytosti vnímající (sentient being), pak musí být do výměru zahrnuta také „mohutnost pocítování“ (capacities of feeling) a schopnost „být vědomým“ (being conscious).⁵⁵ V ještě hutnějším vyjádření tedy vymezení „přirozenosti“ jakéhokoli předmětu zní: „Přirozenost věci ... míní její veškerou schopnost vykazovati zjevy.“⁵⁶ Je to její jakýsi „ontologický průkaz totožnosti“.⁵⁷ Tatáž věc vykazuje za stejných okolností vždy tytéž fenomény,⁵⁸ což umožňuje jejich popis v obecné slovní formě. Pokud takový

jakékoli.“ (Vlastní překlad. Pro srovnání starší český překlad zní: „... toť pravidlo moudrosti, jak přizpůsobovati prostředky účelům, jak dodávati uskutečnění našim přáním a záměrům, ať jsou jakékoli.“ /TEN, str. 23./)

51 TEN, str. 23.

52 TEN, str. 23.

53 TEN, str. 12 Je zajímavé si povšimnout v této souvislosti, že se anglický filozof pokusil rozlišit významové roviny výrazu ve smyslu „příroda vs. přirozenost“ tím, že (s jistou pravidelností) jednou používá u slova Nature (jakožto příroda) počáteční majuskuli, kdežto podruhé (ve smyslu přirozenost) používá malé počáteční písmeno.

54 TEN, str. 12.

55 Tamtéž.

56 Tamtéž.

57 Daston, L.: cit.dílo, str. 375. To je vlastně primární význam původně řeckého slova „φύσις“. Například už v homérovských eposech se objevuje slovo „φύσις“ ve významu označení zvláštní moci té které věci či osoby. Tato moc souvisí s původem, skrytým růstem, s rozením atd. Viz Herakleitos z Efesu: *Řeč o povaze bytí*, překlad a komentář Z. Kratochvíl a Š. Kosík, Hermann a synové, Praha 1993, str. 21–23.

58 Toto tvrzení má pro J. S. Milla zvláštní a dominantní význam v celé jeho filozofické koncepci. Je to totiž tvrzení, které na rozdíl od všech ostatních tvrzení získaných induktivním zevšeobecněním disponuje **nejvyšší** mírou jistoty a obecnosti. Mill formuluje toto tvrzení jako „větu o stejnorodosti přírody“ (Uniformity of course of Nature): Cokoliv se stane v určité konstelaci okolností, stane se opět, kdykoliv se tato konstelace okolností objeví. (Viz Mill, J.: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, cit. vyd., str. 200) Spolu s tímto tvrzením formuluje anglický myslitel ještě jednu větu, s jejíž obecnou platností se nic nekříží, totiž tzv. zákon kauzality (Law of Causation):

popis zformulujeme, získáváme to, co je možno podle Millova názoru nazvat „zákonem přirozenosti (té které) věci“ (law of the thing's nature).⁵⁹

Člověk, tj. vnímající bytost (sentient being), a jeho přirozenost spadá pod tato vymezení stejně jako kterákoli jiná část přírody. K souboru či agregátu mohutností nebo vlastností „věci člověk“ náleží vše uvedené včetně mohutnosti pocítování a schopnosti být vědomým. Pod přirozenost člověka spadá chtění, jež vyznačuje, rozum, jenž promýšlí, i síla svalů, která vykonává, resp. jak se vyjádřil J. S. Mill, jsou to „síly přirozenosti“ (powers of nature).⁶⁰ To ovšem znamená, že lidská přirozenost je v úzké vazbě s přirozenostmi ostatních věcí neboli s přirozeností jako takovou. Lidská přirozenost v tomto ohledu a v těchto vztazích není něčím zásadně odlišným od (sit venia verbo) „přirozenosti přírody“. Z hlediska takto pojetého významu výrazu „příroda/přirozenost“ je všechno lidské chování a jednání (ve všech svých fyzických i mentálních podobách) „přirozené“ a člověk tedy nikdy nečiní ve svém jednání a chování nic jiného než to, že je „poslušen zákonů své přirozenosti“. Jak ovšem máme nyní rozumět tomu, že na jedné straně „být poslušen zákonů své přirozenosti“ (to obey for laws of own nature) je tím nejvlastnějším vyjádřením lidské příslušnosti k přirozenému řádu a zároveň jednou z podob potvrzení platnosti principu „stejnorodosti přírody“ a na straně druhé imperativ „následovat přírodu“ představuje, pokud by byl uplatněn jako princip dirigující lidské jednání a chování, zdroj hrubých omylů, zkreslení a iluzí? Při rozlišení mezi tím, co jest, a tím, co by mělo být, nemůže být podle anglického myslitele cílem člověka přirozenost jednání jakožto shoda s přírodou. To znamená, že ona blízkost, ba ztotožnění přirozenosti člověka a přirozenosti přírody platí jen v určitém přesném smyslu, který není jednoduše přenositelný i do ostatních významových rovin, zejména ne do roviny úvah morálních. Otázka lidské přirozenosti, zdá se, není jednoduchou záležitostí. Cílem člověka by mělo být správné jednání, o němž již víme, že to není pouze rozumné jednání a zároveň že to není jednání, jež by se mělo shodovat s jakousi přírodností, a to přírodností buď ve smyslu celku všeho nebo ve smyslu něčeho ne-lidského. Mimo to ovšem nemůže být cíl člověka položen kamsi mimo jeho vlastní přirozenost, neboť každé lidské jednání a chování je tak či onak vyjádřením poslušnosti zákonům lidské přirozenosti.⁶¹

Jak tomu tedy rozumět?

Než se pokusíme o nějaké porozumění, bude vhodné předeslat důležitou poznámku. Ve svém mládí byl J. S. Mill silně ovlivněn Benthamovým pojetím lidské přirozenosti založeným na synchronním a ahistorickém přístupu. Z hlediska tohoto pojetí byli lidé

Každý jev má nějakou příčinu (nebo více příčin) a sám je zároveň příčinou jiného jevu. (Viz Mill, J. S.: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, cit.vyd., str. 212 a násl.) (Blíže k tomu srov. též Slouková, D., Kunca, T.: *Filosofie 19. a počátku 20. století*, in: *Sešity k dějinám filosofie VII*, VŠE Praha, 2001, str. 16.) Musí být rovněž zvyrazněno, že obě uvedené nejvýše obecné a jisté věty se v Millově pojetí stávají rozhodujícím fundamentem jeho indukcionismu. Ostatně ve třetí knize (II. kapitola, § 2) svého vrcholného díla *Systém logiky* podal anglický filozof toto vymezení indukce: „Indukce je postup, kterým tvoříme úsudek, že to, co platí o určitém individuu třídy, platí o celé třídě, neboli že to, co platí v určitých časech, bude platit za podobných okolností ve všech časech.“ (Vlastní překlad) V tomto směru je jistota indukce založena na uvedených větách, neboť první se promítá přímo v vymezení indukce a druhá (zákon kauzality) je nevyslovenou premisou induktivního úsudku, protože ten může být platný za předpokladu, že stejné příčiny mají stejné účinky. (K tomu srov. Procházka, F. X.: O indukci, v: *Pedagogium*, roč. V (1883), čís. 7, str. 292.)

59 TEN, str. 12.

60 NUR, str. 6.

61 Nyní je příhodná příležitost znovu připomenout to, co jsme již naznačili na počátku naší stati. J. S. Mill promýšlel stálost či proměnlivost lidské přirozenosti a uvažoval o tomto komplikovaném problému v situaci, kdy z určitého abstraktně obecného (druhového) hlediska bylo možno lidskou přirozenost a její zákonitost považovat za relativně nebo dokonce absolutně stálou komponentu „věci člověk“, alespoň pokud se v zorném poli pozornosti nalézala jakási přírodně-biologická báze jsoucína člověka. V současnosti se celý tento problém stal ohromně složitým a náročným proto, že člověk začal naplno objevovat dosud skryté možnosti „sebeproměny“ a je určitým způsobem schopen cíleně a cíleně svou vlastní biologickou bázi proměňovat (resp. zdá se, že v nejrozvinutějších lidských společnostech je pro tento „skok do budoucnosti“ vše připraveno). K této otázce se ještě jednou vrátíme.

„racionálními kalkulátory užitečnosti ve statickém historickém horizontu“.⁶² Takový výklad lidské přirozenosti by mohl snad fungovat, pokud by bylo nutné a žádoucí porozumět člověku pouze jakožto jedinci v kontextu ahistorického společenství. V jiném smyslu nikoli. Byl to tedy výklad deficitní a reduktivní. Právě to si v pozdější době Mill uvědomoval a začal chápat benthamovský utilitarismus jako pouhou „polopravdu“ (half-truth). V problematice lidské přirozenosti však bylo třeba (zvláště v souvislosti s přemýšlením o reformě společnosti) disponovat bohatším a komplexnějším výkladem, který by překonal strnulost a polopravdivost Benthamova názoru opřené o hédonistická stanoviska. Jedním z inspiračních zdrojů Millových úvah byly názory tzv. coleridgeánů (the coleridgeans), kteří se pokoušeli porozumět lidské přirozenosti v kontextu vzájemného ovlivňování člověka a společenských institucí. J. S. Mill se těmto názorům věnoval v esejích *Bentham* a *Coleridge*.⁶³ Ve své autobiografii to charakterizoval následovně: „Když zmizela poslední naděje, utvořit radikální stranu, byl čas, abych zastavil obtížný náklad času i peněz, které mne Review“⁶⁴ stála. Do jisté míry hověla mému osobnímu účelu jako nástroj pro mé názory. Umožnila mi vyslovit tiskem mnoho z mého změněného způsobu myšlení a zbavit se význačným způsobem těsnějšího Benthamismu svých prvních spisů. To se stalo všeobecným tonem všeho, co jsem psal, včetně různých čistě literárních článků, ale zejména dvěma pojednáními (otištěnými znova v Rozpravách), která se pokoušela o filozofické ocenění Benthama a Coleridge. V prvním z nich, ač plnou měrou jsem uznával zásluhy Benthamovy, jsem vytkl, co jsem pokládal za vady a nedostatky jeho filozofie.... V rozpravě o Coleridgeovi jsem se pokoušel charakterizovat evropskou reakci proti negativní filozofii osmnáctého století...“⁶⁵

VI. Až doposud jsme se při expozici Millových analýz nedotkli jednoho důležitého momentu všech úvah o lidském jednání a chování – totiž zohlednění toho, jak se vřazenost lidských bytostí do celkového řádu přirozenosti projevuje v tom, čím a jak je lidské jednání a chování vyvoláváno. Anglický filozof také neučinil zkoumání této otázky prvořadým tématem svých pozdních esejů. Zabýval se jí již dříve, a to v šesté knize svého vrcholného pojednání *Systém logiky* (*System of Logic Ratiocinative and Inductive*) v souvislosti s analýzami problému úlohy svobody (svobodné vůle) a nutnosti v lidském jednání. V takovém rámci bylo jeho snahou především zaujmout adekvátní stanovisko ve vztahu k extrémním názorům preferujícím buď nutnost (necessitarianismus) nebo zcela autonomní vůli. Tyto krajnosti pro něj byly nepřijatelné. Pokud by lidské jednání a chování určovala radikálně autonomní svobodná vůle, nebylo by vlastně možno podrobit toto chování systematické analýze a jakákoli snaha o vědecké uchopení problému by zcela selhávala. Necessitariánské stanovisko by však zase prakticky vylučovalo možnost úvah o morální odpovědnosti a moralitě vůbec.

Mill se pokusil o jakýsi smysluplný kompromis v koncepci „sebeformovaného charakteru“ (self-formed character), která je založena na pozorovaném faktu toho, že lidé nevnímají sebe sama jako bytosti omezené nutností. Pociťovat opak by totiž bylo „pokořující pro naši pýchu a (co je důležitější) paralyzující naši touhu po znamenitosti“.⁶⁶ Právě pocit (feeling) toho, že lidé mají možnost volit své osobní chování, je pocitem morální svobody (feeling of moral

62 Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 12. /Vlastní překlad./

63 Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 12 a násl..

64 *Westminster Review* původně založená v roce 1823 vlastním nákladem Jeremy Benthama. J. S. Mill byl zprvu jejím pravidelným přispěvatelem, později i jejím nakladatelem.

65 VŽ, str. 168–169.

66 *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. VIII, ed. J. Robson, Toronto and London, University of Toronto Press 1963–1990, str. 838. Citováno dle internetových stránek „The online library of liberty“, viz adresa <http://oll.libertyfund.org:81/Texts/>. /Vlastní překlad./

freedom).⁶⁷ Tato morální svoboda je spojena s možností stanovovat si autonomní cíle, záměry a účely. Přitom ovšem nikdo není v tomto stanovování úplně svobodný. Na druhé straně naše záměry se mohou stát skutečně nezávislými na pocitech libosti a utrpení, ze kterých původně vzešly. V tomto ohledu odmítl J. S. Mill také původní nauku svého učitele Jeremy Bentham (1784–1832), prvního výrazného představitele empirického utilitarismu a konsekvencialismu, jenž prosazoval koncepci dominující role vyhledávání libosti a odmítání utrpení jakožto přirozených sklonnů (natural tendencies) určujících lidské chování.⁶⁸ Podle Millova názoru tuto rozhodující roli hrát nemohou, neboť se často nacházejí v opozici k lidské důstojnosti. To byl rovněž jeden z důvodů, proč v pozdější době Mill posuzoval taková Benthamova stanoviska jako „polopravdy“ (half-truths).⁶⁹

Snaha vyrovnat se s extrémními názory vedla u anglického myslitele k tomu, že před ním vyvstal úkol pokusit vypracovat nový, adekvátnější výklad lidské přirozenosti a jejích určujících komponent z hlediska determinant lidského jednání a chování. Takový úkol se pokusil splnit tím, že formuloval základní principy nové nauky o lidské přirozenosti – tzv. etologie (ethology). Tato nauka musela být budována jinak než empiricky orientované nauky o člověku (psychologie, historie). Zjednodušeně řečeno musela být vybudována tak, aby na jedné straně nebyla založena pouze na proměnlivých empirických datech, tj. aby nebyla naukou o empirických zákonech, a na straně druhé aby nebyla stejně strnulým a ahistorickým výkladem jako benthamovský utilitarismus. Jejím předmětem se měly stát univerzální zákony formování charakteru (the universal laws of the formation of character). Jde totiž o to, že „lidstvo nemá jeden univerzální charakter, ale existují univerzální zákony formování charakteru“.⁷⁰ J. S. Mill koncipoval tuto nauku jako deduktivní(!) vědu, protože její hlavní principy – univerzální zákony lidské přirozenosti – nejsou a nemohou být odvozeny z řady empirických dat. Tyto zákony jsou „systémem důsledků z psychologie experimentální vědy“ (a system of corollaries from psychology the experimental science) a mají být „středními principy“ (middle principles), které spojují empirické zákony myslí se zákony historie a společnosti.⁷¹ Z toho mimo jiné vyplývá, že etologie se nezaměřuje na to, aby stanovila, co je lidská přirozenost, protože to není možné vědeckým způsobem nijak určit. Jejím zaměřením je vytvářet konceptuální rámec pro to, aby mohly být kriticky prověřovány normativní teorie věd o lidském chování, přičemž kritické posouzení je založeno na negativním poznání toho, čím lidská přirozenost není. V tomto smyslu se co do svého zaměření blíží Millova etologie tomu, co bývá v současné době nazýváno „kritickou teorií“.⁷² Tímto způsobem, stručně vyjádřeno, se anglický filozof vyrovnával s otázkami motivů a pohnutek lidského jednání ve svém vrcholném pojednání. Je třeba ještě poznamenat, že touto traktací vědeckého pojednání problému lidské přirozenosti v individuální rovině si také vytvořil metodologické předpoklady pro vědecké zkoumání společnosti. V tomto smyslu může zkoumat společenskou přirozenost (social nature) stejně jako individuální lidskou přirozenost. Sociální vědy se musí opřít o „inverzní deduktivní metodu“ (inverse deductive method), tj. stejně jako v případě etologie začít s příčinami, které vytvářejí stav společnosti v obecnosti,

67 Mill shledal, že „tento pocit, že je naše bytost schopna změnit svůj charakter, *pokud si to přejeme*, je sám o sobě pocitem morální svobody, kterého jsme si vědomi. Osoba se cítí morálně svobodná, když vnímá, že její zvyky či její pokušení nejsou jejími pány, nýbrž ona je jejich pánem.“ (*The Collected Works of John Stuart Mill*, cit. vyd., str. 841. /Vlastní překlad./)

68 Jádrem této koncepce nebylo ovšem originálním Benthamovým objevem. Už od antického starověku byla koncepce známa v podání filozofa Epikura a v 18. století ji výrazně zastával Claude Adrien Helvétius (1715–1771) ve Francii a ekonom Josiah Tucker v Anglii. Srov. Coplestone, F.: cit. dílo, str. 8.

69 Viz závěr předchozí kapitoly.

70 *The Collected Works of John Stuart Mill*, cit. vyd., str. 865. /Vlastní překlad./

71 J. S. Mill doslova píše: „...velký problém Etologie je dedukovat nezbytné střední principy z obecných zákonů psychologie.“ (*The Collected Works of John Stuart Mill*, cit. vyd., str. 873. /Vlastní překlad./)

72 K tomu srov. Steinberg, P.: cit. dílo, str. 15.

a fenomény, které ho charakterizují. Příčiny však nikdy nesmí být odvozovány z empirických dat.⁷³ Pro nás nyní bude zajímavé, jakým způsobem se principy, na nich byla založena Millova etologie, projeví v konkrétních úvahách o různých aspektech lidské přirozenosti a její konstituce obsažených v jeho pozdních esejích.

Při zvážení všech rozmanitých způsobů lidských aktivit v generalizovaném a idealizovaném pohledu se anglickému mysliteli celkem snadno ukázalo, že lidské skutky mohou být vyvolávány dvojím způsobem: buď jsou jejich zdrojem, počátkem a určujícím principem tzv. činné popudy (active impulses), či tzv. přirozené sklony (natural tendencies), jež jsou prosté jakékoli rozvahy a jsou tedy zcela živelné (spontaneous⁷⁴), a nebo jsou jejich zdrojem, počátkem a určujícím principem úvahy, rozvahy, záměry, chtění atd. vznikající z lidských myslí samotných, tj. autonomní účely, smysly a cíle (autonomous purposes). Stručně a krátce řečeno lidské jednání je buď „jednáním z popudu“, nebo „jednáním z rozumu“. J. S. Mill ostře odmítá, že by mělo být jednání z popudu (instinktivní jednání) nějakým způsobem upřednostněno. Pokud by tomu tak bylo, pak „výsledek jest nálada citová, tak obecná v moderním světě (ač neznámá filozofickému starověku), která vyvyšuje pud na útraty rozumu; poblouznění to, jehož zhoubnost ještě zvýšena míněním, obyčejně k němu připojovaným, že každý, nebo skoro každý cit nebo podnět, který jedná rychle nečekaje, aby si kladl otázky – jest instinkt (pud). Takto skoro každé odrůdě neuvažujícího a bezstarostného popudu dostává se jakéhosi posvěcení, ...“⁷⁵ Považovat tedy „jednání z popudu“ za primárně přirozené a v důsledku toho jaksi za výsostně lidské není ničím jiným než „poblouzněním“ (an aberration). Z naznačených důvodů Mill dospěl k jednoznačnému závěru: „Instinkt nemá vladařit.“⁷⁶

Z hlediska výše uvedeného rozdělení zdrojů lidského jednání je zřejmé, že „život nemohl by pokračovati, kdyby se nepřipustilo, že popudy třeba ovládati, a že rozum říditi má naše činy.“⁷⁷ „Jednání z rozumu“ má tedy pro anglického myslitele jasnou prioritu, přičemž my už z předešlých expozič máme, jak Mill rozuměl tzv. rozumnému jednání, resp. jakým způsobem podal jeho definici a formuloval základní (první) princip rozumného jednání.⁷⁸ Osvětlení svého příklonu k rozumnosti jakožto určujícímu principu lidského jednání a chování věnoval J. S. Mill ve své stati poměrnou značnou pozornost. Podle jeho

73 Anglický myslitel na počátku X. kapitoly VI. knihy svého pojednání (Tato kapitola je nazvána O inverzně deduktivní neboli historické metodě /Of the Inverse Deductive, or Historical Method/) píše o dvou typech sociologických zkoumání. První řeší problém, jaký účinek poplyne z dané příčiny (rozumí se z obecných podmínek sociálních situací). Druhý typ zkoumání se věnuje tomu, jaké jsou zákony, které determinují právě tyto obecné podmínky, studují se tedy příčiny obecných stavů společnosti. A především v tom tkví jádro „vědy o společnosti“ (Science of Society). Viz *The Collected Works of John Stuart Mill*, cit. vyd., str. 911 a násl. (Zde se na jedné straně projevil vliv coleridgeánského historického smyslu v interpretaci kultury a na straně druhé vliv Comteových koncepcí sociální statiky a dynamiky. /Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 16./ Ve vlastním životopise o tom Mill napsal: „...a to tím více, že seznámení se s ideami Coleridgeovců, německých myslitelů a Carlyle, které všechny nesmírně se přičily způsobu myšlení, v němž jsem byl vychován, přesvědčilo mne, že vedle mnohého bludu obsahují mnoho pravdy, jež byla zahalena duchům jinak schopným přijati ji...“ /Viz VŽ, str. 186./)

74 U tohoto anglického slova je dobré upozornit na některé zajímavosti. Je to vhodné také proto, že i v českém jazyce se slovo „spontánní“ užívá rovněž poměrně běžně. Obě slova (anglické i české) mají původ v latinském adjektivu „spontaneus, a, um“ odvozeném od substantiva „spons, spontis, f.“, což česky znamená „vůle“. Latinské výrazy označují v zásadě dvojí: „samovolnost“ ve smyslu živelnosti, neřízenosti, samospádnosti atd. a „samovolnost“ ve smyslu dobrovolnosti, ze svého vlastního úmyslu, z vlastního popudu apod. V angličtině slovo „spontaneous“ nese také různé významy: na jedné straně je jím označováno jednání živelné, instinktivní, bez vědomého chtění atd., na straně druhé jednání ze své vůle (svévolné), bez vnějších příčin, bez vnějšího popudu atd. (Viz *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, III.ed., Clarendon Press, 1940, str. 1171.) Je zřejmé, že J. S. Mill pracoval s tímto slovem tak, že ho mínil ve významu „instinktivní, pudové, bez vědomého chtění atd.“

75 TEN, str. 43

76 TEN, str. 44.

77 TEN, str. 43.

78 Viz výše v textu, str. 13–14.

výkladů skutečné, reálné človenství nemá svůj pevný fundament v nějakém pudovém (instinktivním) jednání, ale zakládá se právě ve vítězství nad instinktem, jehož je schopen lidský rozum dosáhnout.⁷⁹ Zde se shledáváme s dalším momentem, v němž se J. S. Mill výrazně odlišil od stanovisek myslitelské autority svého mládí J. Benthama. Základní stanovisko hédonistického utilitaristy, které zní: „Příroda umístila lidstvo pod vládu dvou suverénních pánů, utrpení a libosti... Vládnou nám ve všem, co děláme, ve všem, co říkáme, ve všem, co myslíme...“⁸⁰, je pro Milla nepřijatelné.

Kromě toho takto zaujaté pozice využil anglický filozof také k tomu, aby se kriticky vyjádřil k těm názorům (jejich reprezentantem byl například známý francouzský osvícenec J. J. Rousseau (1712–1778))⁸¹, jež spatřovaly v necivilizovaném (více či méně instinktivně vytvářeném) světě cosi opravdu přirozeného, k čemu je třeba se vrátit. K čemu má tedy „vláda rozumu nad pudovostí“ směřovat? Právě ona má být tím faktorem, který vyvrátí platnost imperativu „Naturam sequi.“ jakožto mravního principu lidského jednání, pokud by na místě „přírody/přirozenosti“ (Nature) byla ustavena pouze instinktivní lidská přirozenost, tj. přirozené sklony člověka jakožto přírodního tvora. Následovat, resp. být poslušen **první**, tj. **instinktivní (pudové) lidské přirozenosti** nemůže být v žádném případě určujícím pravidlem lidsky správného jednání. To totiž musí směřovat naopak k překročení a k nápravě, zlepšení, zdokonalování této přirozenosti. Za základní orientaci lidského jednání, pokud je podřízeno rozumnosti, je proto nutno považovat (je to vlastně „povinnost člověka“ (duty of man)⁸²) zlepšování a zdokonalování první přirozenosti, resp. jinak vyjádřeno je nutno pěstovat ty nejvznešenější pocity, schopnosti, vztahy apod. jako jsou: trvalá odvaha, čistota, sebevláda, soucítivá sobeckost, pravdymilovnost atd. Pokud si je lidé osvojí, stanou se jejich „**druhou přirozeností**“.⁸³ O této „druhé přirozenosti“ J. S. Mill tvrdí: „Tato uměle utvořená neb alespoň uměle zdokonalená přirozenost nejlepších a nejvznešenějších lidských bytostí je jediná přirozenost, kterou vhodno kdy doporučit k následování.“⁸⁴

Zde je nutno se chvilku zastavit. Poznali jsme, jak Mill striktně odmítl zásadu „Naturam sequi.“, pokud by byla stavěna do pozice praktické či mravní zásady. Nyní jsme svědky toho, že na základě rozlišení mezi první a druhou přirozeností může přece jenom zásada „Naturam sequi.“ sehrát prakticko-morální roli. Je ovšem bezpodmínečně nutné určit jasně, že na místě toho, co je třeba následovat, je „příroda/přirozenost“ ve smyslu oné druhé, uměle utvořené přirozenosti. V tomto směru je zajímavé si povšimnout toho, že anglický filozof sám měl ne vždy dobře tuto okolnost na zřeteli, a to zvláště tehdy, když podával svou kritiku naturalistických přístupů založených na výše uvedeném imperativu v jakémsi **generálním** záběru vůči řadě myslitelů minulosti i doby současné. Tato kritika

79 „... zůstává pravým, že skoro každý úcty hodný příznak človenství je výsledkem ne instinktu, nýbrž právě vítězství nad instinktem; a že je sotva co cenného v přirozeném člověku kromě schopností jeho – celý to svět možností, z nichž každá závislá jest na nejvyšší umělé kázni, má-li být uskutečněna.“ (TEN, str. 44.)

80 Bentham, J.: *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, cit. dle internetových stránek <http://www.la.utexas.edu/research/poltheory/bentham/ipml.c01.html>, str. 1. /Vlastní překlad./

81 „Protož ona (pravdymilovnost – M.H.) jest ctností, kterouž spisovatelé jako Rousseau rádi krásli život divošský a staví ji v příznivou protivu se zrádností a úskočností civilisace. Na neštěstí je to jen kresba obraznosti, již odporují všechny skutečnosti divošského života.“ (TEN, str. 48.) Svě „kresby obraznosti“ zachycující „přednosti“ divošského světa načrtl J. J. Rousseau například ve své *Rozpravě o původu nerovnosti mezi lidmi* (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalité parmi les hommes* 1753). Viz Rousseau, J.-J.: *Rozpravy*, ed. V. Čechák, Svoboda, Praha, 1978, str. 47–150.

82 „...povinnost člověka je táž vzhledem k vlastní jeho přirozenosti jako vzhledem ku přirozenosti všech ostatních věcí, totiž ne následovati, ale zlepšovati ji.“ (TEN, str. 51)

83 „I stává se takým pěstěním, záhy započatým a nepříznivými vlivy nemařeným, že v některých šťastně umístěných jednotkách lidského pokolení nejvznešenější pocity, jichž človenství je schopno, stávají se druhou přirozeností, silnější než první, a tyto si původní přirozenost ne tak podmaňují, jako v sebe ji rozpouštějí.“ (TEN, str. 50)

84 TEN, str. 50.

totiž může být vskutku účinná pouze tehdy, když je plně pochopeno a vyjasněno, o čem vlastně ona zásada vypovídá a co je tedy následování hodné. Nebo jinými slovy řečeno může být ona kritika trefná pouze tehdy, je-li zřejmé a evidentní, jak je v tom kterém přístupu pojímána lidská přirozenost a její konstitutivní momenty. Pokud se kritika podle tohoto kritéria nediferencuje, jeví se odsudky poněkud jalovými. Ve světle těchto výkladů se stává snad srozumitelnějším ono Millovo provokativní tvrzení o tom, že rozumové jednání (jednání z rozumu) se obsahově nekryje s „jednáním správným“ (right action).⁸⁵ Každé správné jednání je v zásadě jednáním z rozumu, avšak ne každé rozumové jednání je správné, neboť v sobě nemusí zahrnovat to, co je vyžadováno u jednání správného. Jinými slovy řečeno rozumová jednání tvoří rozhodující bázi mravně správného jednání proto, že jsou výrazem vítězství člověka nad první, instinktivní přirozeností. Nelze však správnost jednání redukovat pouze na jeho rozumnost. Správné jednání (right action) je totiž takovým jednáním, jež nastoluje kvality produkující štěstí, tj. pro posouzení jeho správnosti je nutno vzít v úvahu nejen jednání samo, ale především jeho důsledky. Jednání z rozumu nemusí vždy vést k důsledkům naplňujícím uvedený požadavek. Je patrné, že význam Millovy věty je srozumitelný tehdy, když se přihlídně k tomu, že anglický myslitel byl v tomto směru stále silně ovlivňován svým učitelem Jeremy Benthamem.⁸⁶

Nicméně vraťme se k samotnému „jednání z rozumu“. Při uplatnění svých rozumových schopností je člověk schopen následovat „druhou přirozenost“. Uvědoměním a rozumovým zvážením rozdílu mezi první a druhou přirozeností se před člověkem rozevírá difference mezi tím, co je (what is it), a tím, co by mělo být (ought to be). Něco takového si lze podle Millova názoru uvědomit a rozpoznat na základě pozorování (a následné analýzy) toho, co směřuje k podpoře obecného dobra. Pokud by člověk bral na zřetel pouze to, k čemu má přirozenou (samozřejmě ve smyslu fungování první přirozenosti člověka) náklonnost (natural inclination, natural tendency), a cokoli dalšího ponechával stranou, pak by to k ničemu nevedlo.⁸⁷ Vyjádříme-li celou věc v trochu obměněné formulaci, pak anglický filozof tvrdí, že máme sledovat druhou přirozenost a orientovat se na to, co má být, na rozdíl od toho, co je, proto, že to bude jednání přinášející nejvyšší užitek, a to zejména v oblasti vyšších (duchovních) potřeb. Něčemu takovému se můžeme naučit pozorováním a zvažováním (generalizací, idealizací) toho, co je obecně dobré. Rozumnost uplatněná jako princip je zde odvozena z toho, že je to právě rozumová úvaha (considering), která umožňuje ono překonávání první přirozenosti a sledování toho nejlepšího a nejvznešenějšího. Nicméně nelze zde opomenout tu skutečnost, že pro

⁸⁵ Opět viz výše v textu, str. 14.

⁸⁶ J. Bentham založil svou etickou nauku na tzv. principu užitečnosti (principle of utility): „Principem užitečnosti je míněn takový princip, který každé jednání kdykoli osvědčuje či neosvědčuje ve shodě s tím, zda má tendenci zvětšovat či zmenšovat štěstí těch, jejichž zájmu se to týká.“ (Viz Bentham, J. *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, cit. dle intern. <http://www.la.utexas.edu/research/poltheory/bentham/ipml/ipml.c01.html>, str. 1 /Vlastní překlad./) Na základě tohoto principu může být utilitarismus krátce vymezen jako „názor, podle kterého morální hodnota jednání musí být určena ve vztahu k jeho následkům.“ (Vlastní překlad. Viz Joad, C.E.M.: cit. dílo, str. 314.) Proto také utilitarismus odpovídá na otázku, co je míněno správným jednáním, takto: „Správné jednání je takové jednání ze všech možných jednání, jež se otevírají před jednajícím, které má celkově nejlepší důsledek.“ (Viz Joad, C.E.M.: cit. dílo, str. 324. /Vlastní překlad./) Utilitarista je tedy konsekvencialistou a jako takový odmítá jakékoli imanentní posuzování lidského jednání, neboť podle jeho názoru je veškeré mravní posuzování závislé na kalkulaci konsekvencí. Z těchto hledisek byl J. S. Mill Benthamovými názory silně ovlivněn. Na druhé straně nelze pominout, že i zde se posléze projevilo jeho samostatné myšlení a schopnost oprostit se od názorů, které byly příliš jednostranné a redukující. Na rozdíl od svého učitele totiž nepřijal ryze kvantitativní přístup, nýbrž pokusil se vypracovat kalkulativistický, kde není rozhodující kvantita pocitu štěstí, ale naopak jeho kvality. Je to pro něj dáno tím, že nepominul rozdíl mezi lidskými duchovními (vyššími) a smyslovými (nižšími) potřebami. (Viz Anzenbacher, A.: *Úvod do etiky*, Zvon, Praha, 1994, str. 33.) Ostatně pro nás už tento charakter Millova utilitarismu a konsekvencialismu vystoupil právě v souvislosti s jeho rozlišováním první a druhé lidské přirozenosti. (Viz výše, str. 20.)

⁸⁷ TEN, str. 51–52.

anglického myslitele však není tato rozumová úvaha záležitostí vědy či vědeckého myšlení. To, že v těchto souvislostech dominuje a je vrcholně autoritativní to, co Mill nazývá „spekulativní schopností lidstva“ (the speculative faculties of mankind),⁸⁸ neznamená, že je zde vševládající vědecké poznání. V tomto směru nepřiznává Mill vědě žádnou normativní sílu. Čest být něčím takovým připadá tomu, co anglický filozof nazývá „uměním“ (art). Umění (života) preskribuje cíle pro vědu a určuje, zda jsou výsledky vědy proveditelné a žádoucí.⁸⁹

Po všech předchozích stručných a krátkých expozicích Millových úvah snad přichází vhodný čas k tomu, abychom připomněli to, co jsme exponovali zpočátku, totiž že pro empirika, indukcionistu a utilitaristu J. S. Milla není lidský rozum sám od sebe ničeho schopen a ve svých eventuálních jedinečných a autonomních vhledech je pouhou „temnou svítilnou“ (the dark lantern). Připomínáme to proto, abychom si uvědomili, že zde tedy máme k dispozici dvě traktace úlohy lidského rozumu. Na jedné straně je „temnou svítilnou“, na straně druhé je tím, co napomáhá preparovat z toho, co je pozorováno a zkušenostně zakoušeno, to, co by mělo být následováno jakožto generalizovaná a idealizovaná, resp. kultivovaná a uměle pěstovaná podoba toho, co jest. Z rozumem rozvíjené vědy, a to zvláště etologie jakožto deduktivní vědy, lze odvozovat „přechodové vědecké pravdy“ (intermediate scientific truths), které pak slouží jako „generalia“ či „první principy“ (first principles) různých umění (života). Umění jsou totiž schopna vědecké pravdy aranžovat v uspořádání, které je pro praxi nejvhodnější.⁹⁰ Zatímco prvé stanovisko je stanoviskem zcela anti-racionalistickým, stanovisko druhé představuje racionalismus sui generis. Je to jistě pozoruhodné zjištění, že tato stanoviska lze nalézt v díle jednoho a téhož autora, avšak na základě toho, co bylo exponováno v předešlých částech této stati, není toto zjištění příliš překvapující, neboť souvisí s myšlenkovými posuny v životě J. S. Milla. Na druhé straně takové zjištění přece jen vyvolává další otázky a potřebu jejich smysluplného zodpovězení.

Pokusme se tedy celou záležitost podrobněji uvážit zejména proto, že něco takového není záležitostí omezenou pouze na dílo J. S. Milla a jeho dobu. Jak už jsme několikrát předeslali, s čímsi podobným se setkáváme doposud a je to stále více naléhavé. Stupňování naléhavosti souvisí s tím, jak rostou lidské schopnosti a možnosti ve využívání a proměnách přirozených mohutností sebe sama.

VII. Zrekapitulujme si problém, který nás zajímá. Při analýzách toho, co můžeme nazvat „lidskou přirozeností“, a následných úvahách o jejím celku i jejích komponentech se ukázalo, že v podání J. S. Milla je rozhodujícím poznatkem to, že člověk je smyslově založenou, vnímavou a poznávající bytostí s jistými schopnostmi pociťování a uvědomování (sentient being with a capacity of feeling and being conscious). Je bytostí, jež není úplně svobodná a nedisponuje absolutně svobodnou vůlí, nicméně její charakter není určován pouze přírodními determinanty (přirozenými sklony), nýbrž je utvářen a upevňován autonomně stanovovaným zacílením jednání, tj. záměry a účely. Je-li lidská přirozenost takto konstituována, pak jsou lidé se vším, co k nim náleží, bytostmi vřazenými do původního, spontánního běhu přírodních dějů. Náleží tedy do řádu přirozenosti (přírody), což se primárně projevuje tím, že jsou prvotně ovládáni přírodními (přirozenými) determinantami, tj. že jejich jednání a chování je v prvotním smyslu dirigováno přirozenými činnými popudy – instinkty. Tím ovšem zdaleka není lidská přirozenost vyčerpána. Jsou v ní totiž zahrnuty i schopnosti další, především schopnost tyto

88 *The Collected Works of John Stuart Mill*, cit. vyd., str. 926.

89 Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 16.

90 „A umění vůbec ustavuje pravdy vědy aranžované v řádu nejvhodnějším pro praxi, místo takového uspořádání, které je nejvhodnější pro myšlení.“ (*The Collected Works of John Stuart Mill*, cit. vyd., str. 947. /Vlastní překlad./)

primární popudy rozpoznávat právě jakožto výslednice působení věcí (dějů) na základě zákonů jejich přirozenosti (zákonů přírody) a uvědomovat si prostřednictvím toho své vřazení do spontánního běhu přírody. Ani u toho však schopnosti lidského poznání nekončí. Pomocí různých dalších poznávacích postupů (inferencí nových poznatků z generalizované a idealizované zkušenosti a jejich empirických zákonů či ve vyšším smyslu dedukcí z univerzálně platných zákonů formování svého charakteru) zaujímají lidské bytosti ke svým vlastním činným popudům a obecně k působení přírodních zákonů nový vztah, v jehož rámci jsou pak schopny využívat je a zprostředkovávat takové jejich působení, jež povede k jejich vlastnímu prospěchu a obecnému dobru. V tomto smyslu jsou také lidé schopni vítězit nad přírodností kolem sebe i v sobě. Celek těchto změn přirozeně nechává z původně zcela přírodního běhu věcí vyvstávat nové a nové komponenty lidské přirozenosti. Následným pozorováním a zvažováním (considering) těchto již uměle (ne-přírodně), kultivací a civilizací utvářených komponent jednání a chování a upevňováním svého charakteru se lidské bytosti dále pozvedávají nad spontánní průběh přírodních dějů. Zlepšují jej a zdokonalují, čímž se v konečném důsledku konstituuje druhá lidská přirozenost (umělá, ne-přírodní, avšak z přírodnosti povstávající). Celý tento proces zprvu pojímal anglický filozof z pozic radikálního empirismu a indukcionismu. V jeho rámci je veškeré lidské poznání (smyslové vnímání, pociťování, pozorování, zvažování, generalizování, idealizování, inferování atd.) vysvětlitelné na bázi empirické psychologie vědomí. Tato základní psychologická orientace se projevila také v tom, že to, co se označuje za věci či předměty vnějšího světa, je vyloženo J. S. Millem jako stálým opakováním utvrzená, zafixovaná spojení rozmanitých počitků (sensations), stejně jako v tom, že i lidské já, vědomí, mysl (mind), je jen „nití vědomí“, řadou pocitů, tj. řadou počitků, myšlenek, emocí a volních aktů, které jsou více či méně početné a komplikované.⁹¹ Kdyby nebylo lidské poznání vyložitelné jiným způsobem, bylo by zřejmé, že musí být stejně tak vysvětlováno rovněž ono poznání a zvažování (considering) toho, jak člověk překonává svou první přirozenost. K tomu, aby byl člověk „úspěšnou“ (tj. úspěšně překonávající svou první přirozenost a úspěšně utvářející svou druhou, dokonalejší přirozenost) bytostí, je tak třeba pouze toho, aby ve své mysli disponoval dostatečnou sumou empirických a úsudkových pravd. To znamená, že v procesu lidského pozvedávání se ke druhé přirozenosti nehraje ona „temná svítilna ducha“ (rozumové pravdy) žádnou vůdčí a autonomní roli. K pochopení a porozumění své vlastní první přirozenosti a k rozpoznání toho, že svou první přirozenost musí člověk překonávat směrem k utváření přirozenosti druhé, dokonalejší, nepotřebuje žádné vrozené pravdy. K rozlišení toho, co jest, od toho, co má být, není třeba v žádném případě jakéhosi zvláštního osvětlování skutečnosti „temným světlem lucerny“ lidského ducha. Mravnost jednání nevyžaduje žádný takový fundament. K orientaci v tomto směru bohatě dostačuje generalizovaná zkušenost a z ní či z jejích idealizovaných podob inferované poznání toho, co je správným jednáním, tj. jednáním, jehož důsledky napomáhají růstu pocitu štěstí (resp. umenšení pocitu neštěstí) těch, kterých se dotýkají. My však již víme, že pro adekvátnější pochopení toho, jak je schopen člověk poznávat svou vlastní přirozenost a vztahovat se k ní, není existence soustavy empirických (induktivních) věd dostačující. Pro vskutku adekvátnější (byť ne naprosto adekvátní ve smyslu úplné dokončenosti⁹²) poznání je třeba disponovat i naukou deduktivní, jejíž první principy jsou nezávislé na sadách empirických dat a opírají se o univerzálně platné zákony. Proto musel J. S. Mill vypracovat projekt etologie jakožto právě takové vědy, tj. deduktivní vědy o lidské přirozenosti, resp. o univerzálních zákonech formování lidského charakteru.

91 Mill, J. S.: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, cit. vydání, str. 40. V tomto směru se jistě anglický filozof inspiroval názory prezentovanými jeho otcem, jenž vykládal, jak víme (viz poznámku čís. 49), lidskou mysl jako „proud vědomí“ (stream of consciousness).

92 Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 16.

Podívejme se však na celou věc ještě z jiného hlediska.

Při posuzování apriorních teistických dokladů zvažoval J. S. Mill také názory německého osvíceneckého filozofa Immanuela Kanta (1724–1804), jehož myšlenky podstatným způsobem ovlivnily následný pohyb filozofického myšlení jak v oblasti noetické, tak i etické, kde právě zapůsobily skrze určité detailně a přesně vypracované pojetí základů lidské mravnosti. Anglickému mysliteli je velice sympatické, že německý osvícenec byl přesvědčen o tom, že „vrozenost“ představy božství (the idea of Deity) v lidských myslích lze pochopit jen v tom smyslu, že „jest sestrojena vlastními zákony mysli a ne zvnějška čerpána“.⁹³ Navíc objektivní existenci předmětu této představy nelze prokázat ani logickým pochodem (logical process), ani přímým postřehem (direct apprehension).⁹⁴ Z toho vyplývá, že pro Kanta není Bůh a jeho idea v lidské mysli něčím, co by bylo logicky odvoditelné a dokazatelné nebo mysticko – psychologicky nahlédnutelné. J. S. Mill je ovšem vůči německému filozofu korektní a připomene i další momenty jeho nauky. Přestože je Bůh v kantovské filozofii traktován jako ryzí záležitost lidských myslí (a pouze jejich), je (Bůh a jeho idea) čímsi nutným – je nutným předpokladem (necessary assumption), jehož nutnost je nutností praktickou, ukládanou realitou mravního zákona: „Povinnost je faktum vědomí: „Musíš“ – jest povel, vyrazějící ze hlubin naší bytosti; i nesluší jej vykládati nějakými dojmy odvozenými ze zkušenosti.“⁹⁵ Tento závěr považujeme za důležitý a chceme ho zvýraznit. Nicméně ještě se podíváme na další Millova expozé. Anglický filozof se soustředil na předvedení toho, že pro pochopení významu tohoto „pravidla poslušnosti“ a jeho existence není nutné představovat si nějakého zákonodárce mimo lidského ducha. Velmi přesně a účinně argumentuje tím, že pokud by byla poslušnost zákona přikázána člověku zvnějšku, pak by nebylo možné považovat takový závazek za mravní. Dokonce je to tak, že tento pocit závazku, respekt k pravidlu poslušnosti, má-li být v silném slova smyslu mravní, tak spíše vylučuje než vnucuje víru v božského zákonodárce. Z toho Mill odvozuje, že jsoucnost Boha jako „moudrého a spravedlivého zákonodárce“ (the wise and just lawgiver) není nutnou součástí lidského mravního citu. Na druhé straně samotná faktická existence lidského mravního citu činí jeho jsoucnost žádoucí.⁹⁶ (Nesmí být ovšem opominuto, že žádoucnost sama nelegitimizuje pravdivost takové jsoucnosti.⁹⁷)

Vraťme se ovšem k tomu, co jsme v minulém odstavci zvýraznili. V expozici Kantových stanovisek J. S. Mill připouští (byť zřejmě hypoteticky⁹⁸) povinnost jako fakt vědomí a rovněž připouští, že mravní cit je vzrostlý čistě z mysli samotné nezávisle na zkušenosti a získávaných impresích. Zdá se, že zde je přinejmenším sporné místo Millových úvah, které má specifické vztahy k otázkám lidské přirozenosti. J. S. Mill zastává názor, že víra v božského zákonodárce je podmíněna optimismem, který jakoby zajišťuje, že v člověku a jeho přirozenosti (stejně jako v přírodě jako takové) je vložen „dobrý úmysl“, dobro samo o sobě v podobě božího záměru. Tento optimismus je násoben a posilován přesvědčením o tom, že lidský rozum je ve jménu realizace „dobrého“ konstituován tak, že je schopen ze sebe sama tento „dobrý záměr“ nahlédnout a pochopit. Millovo hodnocení takové pozice je jednoznačné: „Avšak optimismus, víru v Boha předcházející a jakožto podklad víry té, zdá se

93 TEN, str. 133.

94 Tamtéž.

95 Tamtéž.

96 TEN, str. 134. (TH, theism6.html, str. 2)

97 J. S. Mill charakterizuje pocit žádoucnosti jako naivní projev náklonnosti lidského ducha věřití tomu, co je příjemné.

98 Hlavním směrem jeho úvah je totiž prokázání toho, že k uznání faktické existence závazku povinnosti (the obligation of duty) není třeba prokazovat existenci božského zákonodárce a pěstovat pozitivní víru v něj. (TEN, str. 135.)

jedním z nejpodivnějších mezi všemi spekulativními klamy.⁹⁹ Jistě, argumentace anglického filozofa je vzhledem k zavržení takového optimismu adekvátní, nicméně pohlédneme-li na jeho koncepci lidské přirozenosti jako na celek, nemůžeme se ubránit dojmu, že v tomto případě je jeden optimismus zavržen ve jménu nastolení jiného (a zřejmě stejně tak nepřesvědčivého) optimismu. Jakého druhu je tento millovský „optimismus“? V zásadě se jedná o přesvědčení, že i když se člověk zbaví představ o dobrotivém Tvůrci veškerenstva a stejně tak ponechá stranou koncepty pojímající lidskou mysl jako „svítilnu sui generis“ schopnou „prosvítit“ skutečnost „přirozeným světlem rozumu“, přesto může o sobě samém uvažovat jako o bytosti schopné povznášet svou vlastní přirozenost a utvářet lidské společenství podle univerzálních zákonů formování svého charakteru. Takové přesvědčení má charakter víry; víry v to, že člověk je skutečně spolupracovníkem a spoluobojovníkem (nějakého) Nejvyššího v zápase o dobro a vznešenost.¹⁰⁰ Jak jinak hodnotit Millovo přesvědčení, že všechno civilizované a kultivované úsilí o zdokonalení lidské přirozenosti konec konců vzhází a je bytostně založeno v empiricky zachytitelné první lidské přirozenosti (přirodnosti), v jejím postižitelném zkušenostním habitu a zároveň ve schopnosti lidských myslí rozpoznat univerzálně platné zákony formování lidského charakteru? Čím jiným než „odvážným“ optimismem je filozofovo přesvědčení o tom, že pouhým bedlivým pozorováním (a tím, co je z něj inferováno běžnými racionálními postupy) běhu přírody a sebe sama v něm a posuzováním výsledků těchto postupů prizmatem tzv. středních principů odvozených z univerzálně platných zákonů je a bude člověk schopen přivádět „tu část přírody, nad kterou může vykonávat vládu, těsněji v souhlas s vysokým vzorem spravedlnosti a dobroty“?¹⁰¹ Zdá se, že jinak než jako odvážně optimistické nelze v tomto směru označit Millovo pohrdlivé odvržení toho, co v sobě tají hlubiny lidských myslí – ať už je to určité porozumění celku všech bytostných sil (celku Přírody¹⁰²) v podobě tzv. rozumových pravd vzrostlých z intuitivních schopností lidského rozumu a nebo mravní citění (pocity závazku). Millův odvážný optimismus tkví v tom, že předpokládá lidskou schopnost překonávat sama sebe pouze na základě prostého sebezpozorování, empirického zachycování a následného odvozování toho, co je prospěšné a užitečné a co nikoli, spolu s lidskou schopností identifikovat jaksi „apriorní“, tj. univerzálně platné principy sebeformování. V podání anglického myslitele je tak z piedestalu lidsky nejrelevantnějších hodnot svržen lidský rozum ve své ryzí autonomii a sebezakládání a je nahrazen jakýmsi generalizovanými a idealizovanými podobami lidského sebezakoušení a univerzálně platného sebezpozorování. „Světlo lidského rozumu“ jakožto autonomního a nezávislého zdroje poznání je v tomto smyslu vskutku „značně potměšlé“.¹⁰³

99 TEN, str. 134.

100 Viz počátek tohoto pojednání, poznámka č. 14.

101 TEN, str. 59.

102 K tomu je třeba poznamenat, že J. S. Mill s něčím takovým jako poznatek či představa celku Přírody pracuje: „Neboť slovo to (Příroda – M. H.) vyvolává ne tak mnohonásobný detail zjevů jako spíše představu, již si může jako duševní celek o jich způsobu existence utvořit mysl úplně s nimi obeznámená;...“ (TEN, str. 13–14.) Tuto představu dokonce považuje za cíl veškeré vědy, ovšem dosáhnout, resp. dosahovat tohoto cíle vědeckého úsilí lze pouze cestou „postupných kroků upovšechnování na základě zkušenosti“ (by successive steps of generalization from experience). (TEN, str. 13, NUR, str. 5.) To znamená, že kromě generalizačních postupů a následných inferencí se nic dalšího na konstituci takové představy nepodílí. Nemá žádný jiný fundament. Ostatně v autobiografii Mill výslovně uvádí: „Německý neb aprioristický názor o lidském vědění a poznávacích schopnostech může po nějakou delší dobu (ač možno doufat, že ubývající měrou) převládati u těch, kdo se zabývají takovým zkoumáním.... Představa, že pravdy vnější duchu mohou se poznávati intuicí nebo vědomím, neodvisle od pozorování a zkušenosti, jest – jak jsem přesvědčen – za této doby velikou intelektuální podporou falešných učení a špatných institucí.“ (VŽ, str. 173.)

103 Jen pro úplnost je nutno znovu upozornit na to, co bylo již v předcházejících částech této stati zdůrazněno – totiž na to, že Millovo stanovisko není v žádném případě bytostným anti-racionalismem ve smyslu naprosté eliminace rozumového (deduktivního, apriorního) poznání. Ve svém vrcholném díle (*A System of Logic Ratiocinative and*

J. S. Mill soustředil své úvahy právě kolem tohoto momentu. Jeho pozice má své silné i své slabší stránky, své výhody i deficity. Proto se také liší její hodnocení v dílech vykladačů a komentátorů. V každém případě ony myšlenkové posuny, ony eventuelní protikladnosti a nekonzistence svědčí o tom, že anglický filozof těmito proměnami (ať už byly motivovány jakkoli) usiloval o adekvátní poznání konstituce člověka s obdivuhodnou trpělivostí a důkladností a neutuchající snahou. To vše ve svém celku je bezesporu inspiroující. Nechme se tedy inspirovat.

VIII. J. S. Mill v esejích napsaných v posledních desetiletích svého života formuluje stanovisko, které je jednou z odpovědí na palčivé otázky týkající se lidské přirozenosti, s tím, že konec konců všechny teoretické a obecně (více či méně pravděpodobně) platné závěry o tom, jak jsou konstituovány lidské bytosti a jakými cestami se mají vydat směrem ke zlepšení a zdokonalení této původní konstituce, lze získat postupnými kroky zevšeobecnování na základě zkušenosti spojenými se „středními principy“ odvozenými v rámci etologických zkoumání. V obecném pohledu hodlal tedy anglický myslitel řešit problém lidské přirozenosti na bázi „konsilience“ aposteriorního a apriorního přístupu, což mu mělo umožnit překonávat deficity klasických naturalistických či necessitariánských přístupů a zároveň uchovat základní charakter vskutku **vědeckého** zkoumání lidské přirozenosti a jejích principů. V tomto směru by se mohlo jednat o stanovisko vcelku přijatelné, pokud by se na obzoru nevynořovalo nějaké „kdyby“. V jakém smyslu? Kdyby tomu bylo vskutku tak, jak J. S. Mill soudí, znamenalo by to, že stále rozmanitější a rozvinutější zkušenost člověka a její pečlivější zohledňování a dokonalejší zkoumání (založené na souběhu a vzájemné podpoře apriorních a aposteriorních postupů) by muselo vést ke stále markantnějšímu přibližování se k onomu souhlasu povahy a struktury lidského společenství a dějů v něm probíhajících s „vysokým standardem spravedlnosti a dobroty“. ¹⁰⁴ Lidská společenství by musela vstupovat do „řádu věcí, ve kterém bude spravedlnost

Inductive) tvrdí jasně: „Je nezbytně nutné znovu opakovat, že, jako v každé jiné deduktivní vědě, musí verifikace aposteriorní probíhat ve stejné míře (*pari passu*) jako dedukce apriorní. Úvaha plynoucí z teorie, jako například o typu charakteru, který by mohl být formován jakýmikoli danými okolnostmi, musí být testována kdykoli dosažitelnou specifickou zkušeností těchto okolností; a závěry vědy jako celek musí podléhat stále verifikaci a korekci prostřednictvím toho, čeho si všichni všimají, a co je poskytnuto obecnou zkušeností zohledňující lidskou přirozenost v naší vlastní době a historii zohledňující doby minulé. Závěry teorie nemohou být spolehlivé, pokud nejsou potvrzeny pozorováními, a nemohou být potvrzeny těmi pozorováními, které by nemohly být připojeny k teorii jejich dedukcím ze zákonů lidské přirozenosti a z důkladné analýzy okolností zvláštní situace. Je to shoda těchto dvou druhů evidence bráných odděleně – porada apriorního uvažování a specifické zkušenosti.“ (Citováno podle internetových stránek <http://www.la.utexas.edu/research/poltheory/mill/sol/sol.b06.c05.html> /Vlastní překlad./) Navíc je nutno upozornit na to, že Mill své indukcionistické stanovisko promýšlel velice pečlivě a rozlišoval mezi pouhou generalizací (upovšechnováním) produkující všeobecné shrnující soudy a skutečnou indukci produkující induktivní všeobecné soudy. Pokud je všeobecný soud pouze souhrnem (neboli *colligací*, jak ho nazýval W. Whewell, autor spisu *Historie induktivních věd /History of the Inductive Sciences 1837/*, který byl pro J. S. Milla velice inspirující jaksi v záporném smyslu, protože, jak Mill uvedl ve svém životopisu, byl Whewellův výklad pro něj šťastnou událostí, neboť mu poskytl to, co velice žádal – „úplné pojednání o předmětu protivníkem“. Viz VŽ, str. 171.) nějakého popisu, pak nic nového nepřináší. Naproti tomu induktivní všeobecný soud vždy překračuje sféru známého. Proto také Mill ve třetí knize svého vrcholného pojednání (II. kap., § 4) hovoří o tom, že pouhá *colligace* není indukce, ale každá indukce je vždy zároveň *colligací*. Na druhé straně však nelze pominout, že induktivní závěry nemohou nikdy poskytovat absolutní jistotu. Jsou ve všech případech pouze pravděpodobné a jejich poznávací hodnota se zvyšuje pouze v propojení či „poradě“ (konsilenci) s postupy deduktivními. Pěkně to vyjádřil F. X. Procházka, když upozorňoval na slabá místa Millova indukcionismu. Při rozpoznávání příčiny nějakého jevu lze podle Milla dospět k závěru, že „příčinou byl souhrn všech okolností kladných i záporných, po kterých musel jev následovat. Počet podmínek kladných snad bychom určili, ale počet záporných je nepřehledný. Jsou to vždy okolnosti, které by mohly jevu zameziti. Ani kladných podmínek nepovažujeme vždy za příčiny. Podmínkou smrti jest zajisté organický život a přece nenazve nikdo život příčinou smrti.... Proto dospíváme indukci, která zákonnost zjevů předpokládá, ku všeobecným soudům, které absolutně jisty nejsou. Jsou to domněnky, hypotese, jejichž pravděpodobnost se asymptoticky jistotě přibližuje.“ (Procházka, F. X.: cit. dílo, str. 292–293.)

104 TEN, str. 59.

opět primární ctností, založená jako předtím na rovnosti, ale nyní také na spojení na bázi sympatie“.¹⁰⁵ A nejen to. V souvislosti s tím, jak jsme my, lidé, schopni v současnosti (a především v nedaleké budoucnosti budeme) nejrůznějšími způsoby transformovat svou vlastní biologickou (psycho-somatickou) bázi, tj. onu první přirozenost (kterou J. S. Mill nemohl nepovažovat za relativně stabilní), dostává celý proces poněkud jiné dimenze. Při neustále probíhajícím sebezkoumání vstupuje člověk do sebe sama, aktivně do sebe zasahuje, resp. se před ním možnost takových zásahů otevírá. Uvědomíme-li si dosah této okolnosti, pak v určité nadsázce můžeme říci, že jsme dnes nejen stále ještě účastníky J. S. Millem zvažovaného procesu konstituce druhé, umělé přirozenosti člověka, ale mohli bychom být (resp. zřejmě skutečně jsme) dokonce na prahu vzniku přirozenosti třetí, která se ergodicky pozvedá z první a druhé. Jakoby se najednou před člověkem (bude-li schopen zachovat sám sebe) otevřel prostor pro neustále akcelerující sebetvorbu v nejširším smyslu. Kdyby byla Millova koncepce vzniku a rozvoje druhé lidské přirozenosti plně oprávněná a odpovídající a kdyby byly závěry plynoucí z jeho uplatnění etologických principů a z rozvinutí základních představ o budoucím „náboženství humanity“ platné, jaképak stupně „vznešenosti“, „dobrot“, „spravedlnosti“ atd. by na člověka v současnosti a budoucnosti asi čekaly?

Od Millova narození uplynuly již dvě stovky let. V historickém průběhu lidských dějů je to poměrně dlouhá doba, která poskytla ohromné množství empirického materiálu k tomu, aby mohlo být posouzeno, zda tomu tak skutečně je či není. Zdá se proto nesporné, že právě z tohoto hlediska představují Millovy závěry v současné době určitou intelektuální výzvu a generují naléhavé otázky týkající se především postavení a úlohy zkušenostní matérie v lidském sebepoznávání, stejně jako nové a nové posuzování apriorních přístupů uplatňovaných na základě úvah analogických Millovým etologickým zkoumáním. Anglický myslitel traktoval toto postavení tak, že je to určitá báze, jejíž podrobné poznávání bude zakládat její zdokonalování, přičemž tento proces bude recipročně působící a v konečném důsledku povede k tomu, že proměna první lidské přirozenosti ve druhou a její následné povyšování a zdokonalování se vlastně stává ergodickým dějem, tj. dějem rostoucím ze sebe sama nezávisle na svých počátečních podmínkách. Právě na tom založil J. S. Mill svůj optimismus v záležitosti „budoucnosti člověka“. Nyní ale musí být pokládány následující otázky: Je tomu tak skutečně? Jsme dnes svědky stále se zdokonalující (druhé) lidské přirozenosti? Jsme s to empiricky zakoušet a prizmatem apriorních principů posuzovat trvalý růst základních komponent oněch vznešenějších podob lidství – pocítujeme kolem sebe rozmach noblesnosti, pravdivosti, čistoty a ryzosti, sebevlády, soucívě sobeckosti, spravedlnosti atd.? Zakoušíme onen „vznešený posun“ (gentle shift) v myšlenkových pohybech lidských společenství? A můžeme dnes bez obav pohlížet na to, jak se stáváme součástí procesů, v nichž je cosi podobného propojováno se vznikem zcela nových možností pro konstituci dalších, vyšších stupňů přirozenosti? Není tomu spíše tak, že se v námi zakoušené současné skutečnosti lidského rodu (zejména v podmínkách euro-americké civilizace) rozmáhají komponenty spíše opačného charakteru? Bezesporu v určitých civilizačních podmínkách dochází

¹⁰⁵ Viz Steinberg, P.: cit. dílo, str. 41. (Vlastní překlad.) Význam sympatie, resp. sociálního citění (social feeling) v pozdních dílech J. S. Millova jsme zde nijak nezohlednili z důvodů uvedených na počátku stati. Nelze přitom nepoznamenat, že tento motiv byl pro anglického filozofa velice důležitý. Ve své autobiografii ovšem poukázal na to, že v tomto směru pro něj byly rozhodující názory Harriet Taylorové. Doslova napsal: „Co bylo abstraktní a čistě vědecké, bylo všeobecně mým; přirozeně lidský živel pocházel od ní; ve všem, co se týkalo užití filozofie k potřebám lidské společnosti a pokroku, byl jsem jejím žákem, právě tak ve smělosti spekulace a obezřetnosti praktického úsudku.“ (Viz VŽ, str. 190.) Podrobně lze sledovat Millem zdůrazňovaný význam myšlenek emancipované ženy nejen v jeho autobiografii, ale také například v jejich vzájemné korespondenci, kterou vydal a úvodem a komentářem opatřil F. A. von Hayek. Viz Hayek, F. A.: *John Stuart Mill and Harriet Taylor: Their Friendship and Subsequent Marriage*, cit. vyd.

k tomu, že kvantita toho, co může člověku přinášet uspokojení, slast, určitý druh šťastných pocitů apod. geometrickou řadou vzrůstá mimo jiné i proto, že prosazení se a dominance kvantitativního hédonistického kalkulu jsou ekonomicky nesmírně výhodné a přínosné. Ale my už víme, že tento benthamovsky orientovaný přístup sám J. S. Mill považoval za slepou cestu.¹⁰⁶ Problém je však v tom, že každodenní lidská empirie, tj. to, s čím je v určitých civilizačních okruzích člověk každodenně konfrontován a s čím je proto také důvěrně obeznámen, je skrz naskrz prostoupena a ovládána tímto kvantitativním hédonistickým kalkulem. Apriorně založený přístup, pro který nejsou rozhodující empirická data a který vychází z univerzálních zákonů formování lidského charakteru, není zřejmě příliš uplatňován. Není právě to skutečným „pohasínáním svítilny lidského ducha“? Jistě i současný člověk usiluje o rozpoznávání dobra a zla, o identifikaci prospěšného a užitečného, avšak veden svou individuální a především a zvláště zobecnělou a medializovanou zkušeností dospívá k závěrům, jež jsou často velice vzdáleny tomu, co by dle Millova stanoviska mělo z konsilience aposteriorních a apriorních přístupů vyplynout. Jakoby se v Millově „ergodicky pracujícím mechanismu vzájemného ovlivňování zkušenosti a poznatků z ní odvozovaných a středních principů traktovaných na bázi univerzálních zákonů formování lidské přirozenosti“ obrátil chod. Člověk současné doby nejenže nesměruje stále více od jednoduchých forem první přirozenosti ke složitějším a vznešenějším formám přirozenosti druhé, ale někdy spíše naopak posiluje a utvrzuje extrémnější a syrovější podoby první přirozenosti. Místo postupného růstu ducha jsme svědky jeho postupného rozkládání v jakési až pouze pudově (instinktivně) založené elementy. Lživost, nízkost, bezduchost, úskočnost atd. na místě pravdymilovnosti, vznešenosti, duchaplnosti, upřímnosti atd. – takový je obraz současné empirie. Jak se asi bude navíc proměňovat v blízké budoucnosti, když bude (snad) možno přesně cílenými zásahy onu první přirozenost proměňovat v jakousi třetí, uměle upravenou a vylepšenou psycho-somatickou přirozenost? V těchto souvislostech nelze pominout jednu velmi podstatnou okolnost související s případnou přetrvávající induktivně empirickou orientací při zvažování blízké (či vzdálenější) budoucnosti. O co se jedná?

J. S. Mill v závěru svého života zřejmě uvažoval o budoucích stavech lidského společenství a člověka jako takového na základě konsilience aposteriorních a apriorních postupů. Byl si dobře vědom toho, že samotná generalizovaná a idealizovaná zkušenost nedostačuje. Ono „upovšechnování“ musí být prolínáno s deduktivními postupy umožňujícími překlenout jistou (z hlediska utváření druhé lidské přirozenosti) pokleslost lidské každodenní empirie dostávající se do opozice vůči „vznešenosti, dobrotě a spravedlnosti“. Bez toho totiž nelze reflektovat tuto empirii tak, aby přitom mohly být zohledněny principy formování lidského charakteru. V blízké či vzdálenější budoucnosti však nepůjde pouze o „vítězství rozumu nad instinktem“ za situace, kdy je možno o první (instinktivní) přirozenosti uvažovat jako o relativně stabilně ustavené struktuře (přirozené konstituci člověka). Situace se bude zásadně, fundamentálně proměňovat v tom smyslu, že ona relativní stabilita se změní v dynamickou proměnlivost. Člověku bude najednou umožněno přetvářet svou biologickou (psychosomatickou) bázi (perspektivy genetického inženýrství, klonování, pěstování kmenových buněk apod.). Jak bude možné v těchto nových podmínkách opírat úvahy o komponentech lidské přirozenosti o „upovšechněnou empirii“? Jak bude možné spoléhat na „zkušenost“ s tím, co se aktuálně zdaleka neukáže ve všech svých důsledcích? „Zkušenost budoucího“ není možná, predikce budoucího na základě zkušenosti minulého a současného jsou i v konceptuálním rámci „věty o stejnorodosti přírody“ a „zákona kauzality“ jen více či méně pravděpodobné.¹⁰⁷ Je potřebné si uvědomit, že vstupujeme do časů proměnlivosti první lidské přirozenosti, o které nelze

106 Viz předchozí části tohoto textu, zejména str. 22 a násl.

107 Viz pozn. čís. 103 v předchozí kapitole.

v žádném případě induktivně nic „dokazovat“. Nakonec i samo její induktivně empirické zkoumání je problematické. Domýšleno do nejzazších důsledků vstupujeme do fáze, v níž už nebude člověk usilovat pouze o povznesení se nad přirozenou biologickou výbavu sebe sama, nýbrž jeho cílem bude její ovládnutí ve smyslu panování nad daností. Člověk začíná se svou skutečnou, reálnou sebetvorbou, se svou záměrnou rekonstrukcí a rekonstitucí. Bude za této situace dostačující cosi takového jako millovska konsilience? Výše uvedené otázky a odpovědi na ně generují další tázání: Je oprávněné (optimistické) stanovisko, že zkušenost a z ní vyrůstající zobecnělé poznatky spolu s oněmi apriorními principy tvoří vzájemně se pozitivně a progresivně ovlivňující složky lidského světa? Je takto traktovaný vztah skutečně hnacím motorem přechodu od první ke druhé přirozenosti a trvalého rozvíjení „umění života“? Jak bude fungovat tento „hnací motor“ za situace, kdy se děje přechod k dalším uměle utvářeným stupňům lidské přirozenosti? Nepředstavuje naopak nenarušitelné propojení zkušenosti a generalizovaných závěrů z ní plynoucích s apriorními principy jakýsi „circulus vitiosus“ lidských dějů? Není pohyb lidského světa pohybem v kruhu místo pohybem vpřed? Není tomu tak, že pouze občasné rozetnutí tohoto pevného propojení může být skutečným zdrojem dalšího pohybu? Z pozic Millova filozofického názoru nějaké takové rozetnutí nepřipadá vůbec v úvahu, protože není možné. Jeho možnost by byla založena v existenci něčeho, co by mohlo sehrát úlohu „Alexandrova meče“ při roztínání „gordického uzlu“. Nic takového však neexistuje, tvrdil J. S. Mill a zvláště upozorňoval na to, že něco takového by si navíc vyžadovalo, aby byl člověk schopen svým duchem rozpoznat onu „bludnost“. Nemá však k dispozici žádný dostatečně silný a autonomní (na zkušenosti nezávislý) zdroj světla, žádnou svítilnu či lucernu, neboť v tomto ohledu je „svítilna lidského ducha“ příliš temná, aby mohla něco takového osvětit. V Millově pojetí je navíc něčím, co je samo příliš svázáno s oním (snad) kruhově se pohybujícím, a nemůže tak získat dostatečný odstup. Jsme jakoby „zajatci“ svého „světa zkušenosti“, jež je sice naší spolehlivou základnou, ale zároveň je také naším omezením, které se sice pokoušíme překročit prostřednictvím apriorních postupů, avšak nepříliš úspěšně.¹⁰⁸

Není a ani nemůže být účelem tohoto našeho krátkého pojednání podat jakési ucelené stanovisko a zsumírovat smysluplné odpovědi na uvedené otázky. Jeho jediným záměrem bylo v krátkosti a stručnosti poukázat na to, že některé z myšlenek anglického myslitele mají i v současnosti svou relevanci, a to zejména jako „činné popudy“, jež mohou rozhýbat poněkud stojaté a setrvačností se vyznačující končiny současného lidského sebe-uvažování a mařit jinak velmi účinné procesy lidského sebezapomínání. Pokud z nich a z jejich explicitních i implicitních obsahů učiníme předmět svého zájmu, bude to nejen skvělá připomínka jejich autora, ale především to bude výborná příležitost k tomu, aby musela bezduchost opět ustoupit pracovitému úsilí lidského ducha.

¹⁰⁸ Snad bude vhodné upozornit v těchto souvislostech na to, že úvahy J. S. Milla se v tomto směru pohybovaly v mezích tradičního britského empirismu. Již v 17. století dokazoval chemik a přírodní filozof Robert Boyle (1627–1691), že odhalit Boží plán pouze **čistým rozumem** není možné. (Zimmer, C.: cit. dílo, str. 113.) Pochopit alespoň něco z „Boží gramatiky“ lze jinou cestou. Lidská mysl se musí zaměřit na zpracování a vyhodnocení empirických poznatků získaných vědeckými experimenty. Ostatně R. Boyle sehrál v historii „nové vědy“ (scientia nova) nejvýznamnější roli právě jako experimentátor. Na druhé straně nebyl tento anglický učenec žádným naivním indukcionistou. Podporoval sofistikované rozumové úvahy v tom smyslu, v jakém mohly spolu s experimenty přispět k formulaci hypotéz inspirující další experimenty. Viz Downing, L.: Robert Boyle, v: *A Companion to Early Modern Philosophy*, ed. S. Nadler, Blackwell Publishing, Oxford, 2002, str. 347–348.

O „mravnosti přírody“ a „temné svítilně“ lidského ducha (Několik marginálií k esejistickým textům Johna Stuarta Milla)

Martin Hemelík

Abstrakt

Několik let před svou smrtí napsal John Stuart Mill tři filozofické eseje, které pak těsně po jeho smrti vydala v Londýně jeho nevlastní dcera Helen Taylorová. Stať pojednává o některých hlavních tématech a motivech obsažených v těchto Millových textech, jako například: analýza pojmu přírody, úvahy o lidské přirozenosti a o úloze rozumu v lidském poznání, zkoumání lidského rozumného a správného jednání, zásada *Naturam sequi* jakožto morální princip, otázka užitečnosti náboženství (a „náboženství humanity“ zvláště) atd. Uvažovat o těchto otázkách a problémech bylo pro autora článku výbornou příležitostí nejen k tomu, aby zvážil slabší i silnější stránky Millovy filozofické doktríny, ale také k tomu, aby se zabýval významem těchto motivů v současném myšlení. Podle autora mínění je pro současný rozvoj filozofického myšlení velice vhodné přemýšlet o názorech a stanoviscích starších myslitelů zvláště vůči těm tématům, které jsou stále ožehavé. A navíc je to ten nejlepší způsob, jak si připomenout výročí filozofů. (Na rok 2006 připadlo dvousté výročí Millova narození.)

Klíčová slova: Mill; příroda; lidská přirozenost; morálka; rozum; náboženství; lidské jednání.

On „The Morality of Nature“ and „The Dark Lantern“ of Human Spirit (Several notes on the essays of John Start Mill)

Abstract

Several years before his death John Stuart Mill wrote three essays. His stepdaughter Helen Taylor edited these interesting essays in 1874 in London. The article deals with some main problems which J. S. Mill analyzed in his texts, for example: the analysis of the concept of nature, considerations about the human nature and the role of understanding in the human knowledge, the problem of human rational and right action, the utility of religion (first of all of „religion of humanity“), the question of *Naturam sequi* as the fundamental principle of morals etc. To considerate or to reflect on these ideas is an excellent opportunity for author of article to think about weak and strong points of Mill's philosophical doctrine as well as to speculate about the importance of such problems in recent thinking. In author's opinion it is very good to take under considerations an older philosophical ideas for contemporary development of philosophical investigations and also it is the best celebration of philosopher's anniversary. (Two centenary of the birth of J. S. Mill was in 2006.)

Key words: Mill; nature; human nature; reason; morality; religion; human action.